

Ruxandra Cesereanu (coord.),
Comunism și represiune în România.
Istoria tematică a unui fratricid
național, Iași, Polirom, 2006, 300 p.,
ISBN (10) 973-46-0312-4; ISBN (13)
978-973-46-0312-1

Pentru mulți dintre noi, comunismul a fost o experiență directă, o „realitate trăită”. Pe unii, amintirea lui ne obsedează încă, ne bântuie ambiguu sau ne posedă violent, ca un spirit rău. Ce putem face cu acea amintire? Să ne obișnuim cu ea sau să ne-o reprimăm, să o acceptăm ori să o respingem? Câțiva dintre contemporanii noștri se hotărăsc să ia taurul de coarne. Segment cu segment, cadavrul comunismului e disecat de ei: istorici, sociologi, antropologi, juriști, politologi, economiști. Oricât am vrea, însă, necropsia nu înseamnă exorcizare. Ea singură nu-ți aduce liniștea. Totuși, înseamnă ceva, iar acel ceva e mai mult decât nimic. În urma memorărilor, a dezbaterilor și a analizelor științifice rămâne o literatură care sporește din zi în zi. Iar interesul față de temă e departe de a se fi epuizat. Dimpotrivă.

Ceea ce deosebește cartea despre *Comunism și represiune în România*, coordonată de Ruxandra Cesereanu*, de grosul acelei literaturi este vocația sintezei. Citind-o, mi-am adus aminte de un fragment de proză (autobiografică ?) a autoarei, pe care l-am văzut cu puțină vreme în urmă. Povestește acolo despre un joc pe care, în copilărie, îl practica împreună cu alții de-aceiași vârstă. Sus, pe terasa din vârful unui bloc turn, copiii alergau cât puteau de repede spre margine. Câștiga acela care reușea să se oprească cel mai aproape de buza terasei. Un joc seducător și înfricoșător totodată, în care doar câțiva centimetri despărteau victoria de moarte, un fel de ruletă rusească, de pariu „totul sau nimic”.

Cred că miza Ruxandrei Cesereanu a rămas aceeași până astăzi – totul sau nimic –, deși între timp terenul de joc s-a transferat în spațiul culturii. Altfel nu mi-aș putea explica pornirea autoarei spre lucruri definitive, ca și vocația ei pentru

sinteză. O vocație pe care i-am descoperit-o deja în câteva din cărțile anterioare, precum *Gulagul în conștiința românească* (Iași, Polirom, 1998; a doua ediție, revăzută și adăugită, 2005) sau *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții* (Iași, Polirom, 2004). Cărți din care înțelegem că nu se mulțumește cu „fărâme”, „cioburi” și „așchii”, și că urmărește cuprinderea întregului, a „marii imagini”.

Dacă cele două cărți citate îi aparțin în întregime, de data aceasta Ruxandra Cesereanu apare în calitate de coordonatoare a unui volum colectiv. Ideea s-a născut, așa cum ea însăși mărturisește, în timpul unei discuții cu Stéphane Courtois, istoric francez, editor al amplei lucrări *Cartea neagră a comunismului*, tradusă și în limba română. Acesta i-a propus să coordoneze un număr tematic al revistei în limba franceză *Communisme*, despre represiunea din România în vremea defunctului regim. De aici până la publicarea și în limba română a acelei lucrări nu a mai fost decât un pas.

Cartea e structurată într-o suită de capitole-studii autonome, dar reprezentând fiecare unul dintre „nucleele cele mai specifice pentru manifestarea comunismului și a represiunii în România”. Ceea ce impresionează din prima clipă este pricepera coordonatoarei de a-și selecta colaboratorii. Deși un volum colectiv poate fi, în principiu, mai dezlânat, mai puțin coerent decât o „monografie de autor”, primul are un mare avantaj. Prin posibilitatea încredințării fiecărui capitol către o persoană ultraspecializată în tema capitolului respectiv, cartea cu mai mulți autori câștigă în profunzimea analizelor și credibilitatea concluziilor.

Atunci când înțelegi acest lucru, ești un coordonator autentic. Ceea ce se întâmplă și în cazul de față, unde „distribuția” este una de invidiat: tema Securității îi aparține lui Marius Oprea, cea a rezistenței anticomuniste armate, lui Doru Radosav, capitolul despre

colectivizare este asumat de Dorin Dobrinu, studiul despre deportări e semnat de Smaranda Vultur, cel despre persecuțiile psihiatrice de Ion Vianu, în timp ce analiza cultului dictatorului Ceaușescu îi revine lui Adrian Cioroianu. Fiecare dintre autorii amintiți au în spate ani întregi de cercetări, multe studii, chiar cărți despre fenomenul pe care îl analizează aici.

Volumul începe cu un articol – *De la Regatul României la Republica Populară Română: tranziția către totalitarism și semnificația ei* (p. 15-22) – în care juristul și scriitorul Ioan Stanomir rezumă principalele momente ale acaparării puterii de către comuniști, în anii 1944-1947. E de reținut, din acest material, ipoteza conform căreia repunerea doar parțială în vigoare a constituției în august 1944 ar fi stat „la originea cauționării exceselor și abuzurilor din anii de până la 1948” (p. 16). Omiterea din constituție a pasajelor privitoare la garantarea independenței puterii judecătorești era agravată de absența unui parlament ales, împrejurare care făcea ca atribuțiile legislative să fie asumate de guvern. Aceste anomalii ar fi făcut posibilă instaurarea sistemului comunist. Ipoteza, seducătoare la prima vedere, rămâne încă de demonstrat.

Marius Oprea, autor al unor deja celebre cărți despre aparatul represiv comunist, semnează în acest volum un studiu privind *Securitatea și moștenirea sa* (p. 23-37). Instituția Securității a fost înființată de regimul comunist în 1948 pentru a servi aceluia regim și pentru a-i asigura perpetuarea. Ea a fost organul represiv prin excelență, iar principala sa metodă era teroarea. Altfel decât s-au petrecut lucrurile în celelalte țări foste socialiste, în România nu s-a produs o destalinizare a represiunii. Dimpotrivă, Securitatea și-a menținut mijloacele violente de intervenție și pe cele brutale de control de-a lungul întregii existențe a regimului comunist. Mai mult decât atât, crede istoricul Marius Oprea, Securitatea ne-a lăsat moștenire acel lucru pe care,

după decenii de represiune, a reușit să îl înfigă adânc în firea românilor: frica. Iar urmașii Securității, prezenți și deosebit de activi în zilele noastre, sunt „clasa politică a foștilor activiști, securiști și informatori, care au interesul să păstreze în continuare, sub acoperirea unui discurs de subestimare a răului, cât mai puțin știrbite structurile și puterea ei” (p. 37).

Studiul semnat de Ioan Ciupea și Stăncuța Todea este o amplă și atentă analiză pe tema *Represiune, sistem și regim penitenciar în România* (p. 38-81), pentru perioada 1945-1964. Ceea ce impresionează la acest studiu este seriozitatea documentării. Sunt puse în joc documente inedite de arhivă și surse memorialistice în cantități foarte mari, iar concluziile sunt mereu raportate la rezultatele altor cercetări. Autorii reconstituie înființarea sistemului închisorilor politice, descriu structura acestuia, cu tipurile de penitenciare, lagăre de muncă și alte forme de încarcerare, analizează comparativ practicile de tortură, dezvăluie, la fel de documentat, strategia prin care regimul comunist urmărea să-și extermine fizic, în închisori, opozanții. Utilă este lista penitenciarelor și lagărelor de muncă, dar și calcularea – aproximativă, cum altfel – numărului deținuților politici din acea perioadă: cca. 250 000 de „arestați, condamnați și necondamnați, internați în lagăre de muncă și reținuți pentru perioade mai scurte în aresturi sau alte depozite ale Securității” (p. 72).

Doru Radosav, în studiul intitulat *Rezistența anticomunistă armată din România între istorie și memorie* (p. 82-107), valorifică un mare număr de surse aparținând „istoriei orale”, în special interviuri. Reușește, astfel, să depășească nivelul statistic, pe cel strict taxonomic și pe acela cronologic, la care se opresc multe dintre textele istorice despre rezistența anticomunistă. Analiza sa merge mai departe, deoarece categoria de surse invocată îi permite să pătrundă în profunzimea fenomenului, să îi caute motivațiile, resorturile adânci (individuale,

sociale, politice, religioase), să intuiască mentalitățile și să dezvăluie strategii de legitimitate.

Colectivizarea agriculturii, o temă extrem de fecundă în istoriografia noastră din ultimii ani, este analizată de Dorin Dobrinu (p. 108-125). Autorul calculează amploarea represiunii la care a recurs guvernul comunist pentru a asigura succesul acțiunii, de la sfârșitul anilor '40 până la începutul anilor '60: zeci de mii de țărani arestați, judecați, încarcerați sau internați în lagăre de muncă, la care se adaugă cei peste 40 000 de țărani din Banat și Dobrogea deportați în Bărăgan. Deportarea acestora, ne atrage atenția anlistul fenomenului, „s-a făcut în baza unei «logici» a vinovăției colective, trădând o concepție premodernă asupra dreptului public” (p. 116). Mă întreb, în relativ consens cu observația istoricului Dorin Dobrinu: cine se sinchisea, pe atunci, de logică și de drept?

Problema deportărilor – cu accent pe cea a unei părți din populația vestului României în Bărăgan din anii 1951-1955 – este abordată, de data aceasta ca temă aparte de analiză, de Smaranda Vultur, în studiul *Un trist bilanț: deportările din perioada stalinistă a comunismului românesc* (p. 135-152). Depărtările nu au fost, nici pe departe, cazuri izolate, întâmplătoare, sporadice. Ele erau, de fapt, forme ale politicii deliberate a statului comunist față de propriii cetățeni. Cea ce constată autoarea, în urma investigării unui mare număr de documente de arhivă, mai ales din fondurile CNSAS, este „cvasi-generalizarea deplasării de populație în perioada anilor 1945-1956 ca măsură punitivă sau preventivă, în toate regiunile țării” (p. 136). Într-adevăr, bilanțul e trist: 82 700 de persoane care au suferit pedepse administrative (deportare, evacuare, domiciliu obligatoriu, dar fără o sentință juridică) (p. 148). Dar cifrele indică doar amploarea represiunii, nu și adâncimea dramelor individuale ale celor deportați. Pentru a analiza acest din urmă aspect, cercetătoarea a apelat la sursele istoriei orale, la interviuri cu

supraviețuitorii, de a căror colectare s-a ocupat ea însăși și care se păstrează în prezent în arhiva Fundației „A Treia Europă”.

Canalul Dunăre – Marea Neagră, cu miile de morți pe care le-a produs din rândul internaților politici, nu poate lipsi din nici o istorie tematică a fratricidului național. Aici, povestea lui este prezentată de Doina Jelea (p. 126-134), autoare și a altor scrieri despre universul concentraționar. Nu putea lipsi nici experimentul torturii extreme, cunoscut sub denumirea de „fenomenul Pitești”, pe care îl analizează Ruxandra Cesereanu (p. 153-170). Experimentul, pus în aplicare în închisoarea de la Pitești în anii 1949-1952, dar și în câteva altele, a constat în torturarea până la limita imposibilului a unor deținuți politici, majoritatea studenți, urmărindu-se „reeducarea” lor, astfel încât ei înșiși să devină tortionari. Pentru evocarea aceluia fenomen „de o unicitate abominabilă”, autoarea folosește mărturiile supraviețuitorilor.

Foarte bine documentat, conținând informații din arhivele CNSAS, SRI, Ministerului Justiției etc., studiul lui Cristian Vasile reconstituie principalele momente ale reprimării, compromiterii și instrumentalizării cultelor religioase creștine de către regimul comunism (p. 170-189), în timp ce Ioana Macrea-Toma se ocupă de represiunea prin cenzură (p. 217-233). Igor Cașu, bun cunosător al istoriei contemporane a Basarabiei, scrie despre deportările și represiunile la care a fost supusă populația provinciei dintre Prut și Nistru din partea regimului sovietic, în anii 1940-1941 și 1944-1951 (p. 190-207).

Regimul politic și formele represiunii din perioada dictatorului Ceaușescu sunt analizate în câteva studii extrem de interesante. Ion Vianu se ocupă de *Persecuția psihiatrică a opozițiilor și dizidenților* din anii '60-'80. Mărturiile ale persecutaților, dar și rapoarte ale unor organizații internaționale, invocate de autor, dovedesc existența acelor practici de reprimare. Ceea ce surprinde, însă, este

că „nici una din guvernările (...) care s-au succedat în România din 1990 până în 2006 nu a recunoscut deschis existența abuzurilor politice ale psihiatriei” (p. 216). Despre discursul și spectacolul puterii, din vremea aceluiași dictator, se ocupă Angelo Mitchievici (p. 234-250) și Adrian Cioroianu (p. 251-265). Primul explică în ce fel a fost construită imaginea de „mare fondator” a lui Nicolae Ceaușescu, prin utilizarea propagandistică a imaginilor cutremurului din 1977. Celălalt analizează rolul pe care portretele pictate ale dictatorului le-au avut în crearea mitului personalității sale. Represiunea împotriva minerilor greviști din 1977 (p. 266-271), împotriva revoltaților de la Brașov din 1986 (p. 272-280) și contra dizidentei Doina Cornea (281-292) sunt tratate în articolele semnate de tinerii autori Andreea Iacob, Daniel Iftene și Octavian Coman.

Volumul *Comunism și reprimare în România* are două mari calități. Mai întâi, el este un soi de bilanț istoriografic, altfel spus, o dare de seamă despre cât de departe – cât de adânc – au ajuns cercetările specializate din acest domeniu. Această calitate provine atât din bibliografiile tematice, atașate fiecăruia dintre studii, cât și din exigența documentară a autorilor, informații „la zi” în privința temei abordate. De-aici au de câștigat mai cu seamă specialiștii. Apoi, cartea este un compendiu, ce repertoriază și explică principalele teme ale „comunismului românesc”. Citind studiile secvențiale pe care le cuprinde, reușești să-ți faci o imagine coerentă despre ansamblu. De data aceasta, profitul le revine în primul rând acelor cititori pe care – nu-mi mai aduc aminte de ce – ne-am obișnuit să-i numim „publicul larg”. Ei vor citi și vor înțelege mult mai bine ce a însemnat comunismul, al cărui cadavru îl păstrăm încă sub pat. Fie și pentru a continua să-l necropsiem.

Vasile Docea

Ruxandra Cesereanu, *Gulag în conștiința românească Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste*, Iași, Polirom, 2005, ISBN 973-681-930-2

A vorbi despre gulag în zilele noastre este o datorie morală, închinată înaintașilor noștri, care au fost supuși regimului de exterminare. De la bun început trebuie remarcată metafora folosită de autoare, încă din titlul cărții. Gulagul se identifică cu suferința de orice fel cauzată de regimul autoritar. Înțelegem prin gulagul românesc deportările bănășenilor în Bărăgan, suferința deținuților politici din închisorile de teroare comunistă, dar și chinul vieții într-un sistem opresiv.

Lucrarea Ruxandrei Cesereanu este o culegere de materiale și cărți care tratează tema gulagului românesc. Prima parte a cărții este dedicată însă gulagului sovietic. Acest lucru se datorează faptului că sistemul „original” se născuse în Uniunea Sovietică. Românii aveau să copieze sistemul, și pe alocuri să-l „îmbunătățească”. Opera lui Soljenițin este punctul de plecare pentru prezentarea ororilor sistemului de cruzime practicat în numele dreptății sociale. Este „fascinant” să citești despre lupta de supraviețuire dusă de către zeki. Este însă reconfortant să ajungi la concluzia că cei torturați, deținuții „aveau conștiința superiorității lor moral-intelectuale față de torționari”. Întreaga operă a lui Soljenițin reprezintă un alfabet al gulagului sovietic. Ca să poți înțelege suferințele, torturile petrecute în acel „iad” de pe pământ, trebuie să-i citești lucrările literare.

Soljenițin nu este singurul autor rus, care scrie despre gulag. El este însă cel mai cunoscut. Ruxandra Cesereanu prezintă în capitolul dedicat gulagului roșu o serie de alți autori. Printre aceștia trebuie amintiți: Evghenia Ghințburg sau Vladimir Bukovski. Analiza făcută referitoare la operele despre gulagul sovietic este structurată și concisă. Se prezintă ideile cele mai importante și

poate, cele mai crude. Nu poate să nu-ți rămână întipărită pe retină scena împachetării deținuților politici în cearceafuri ude, iar prin uscarea acestora, corpul era strâns ca între clești. Prezentarea literaturii gulagului sovietic este și o lecție de istorie. Se ajunge la momentul în care, politica vis-a-vis de cei care sunt reticenți față de sistem, se schimbă radical. Ei nu mai sunt aruncați în temnițe reci, umede și infricoșătoare. Nu, ei sunt „cazați” în azile psihiatrice cu diagnosticul de schizofrenie moderat-progresivă.

Capitolul rezervat gulagului sovietic este încheiat cu literatura despre gulag. Sunt amintite „Doctor Jivago” de Pasternak, dar și cărți mai puțin cunoscute publicului larg, printre care amintesc: „Copiii din Arbat” de Ribakov sau „Povestiri din Kolîma” de Șalamov. Sunt doar câteva din operele literare care transpun suferința. Literatura despre gulag este plină de moarte, speranța nu mai există. Pe bună dreptate se spune că gulagul sovietic a fost Auschwitz-ul stalinist. Imaginile care rezultă din lectura „Povestirilor...” este grotescă, pervertirea morală este aproape completă, iar descompunerea sufletească este terifiantă.

Cel mai important capitol al lucrării Ruxandrei Cesereanu este dedicat memorialisticii „gulagului” românesc. Este o analiză foarte atentă a ceea ce s-a scris despre acest sistem odios. Vreau să pornesc scurta mea analiză a acestui capitol de la premiza expusă în carte, conform căreia memorialistica românească despre gulag alcătuiește un adevărat Turn Babel. Metafora este foarte sugestivă și poate într-un fel păcătuiește prin exagerare. Fiecare autor încearcă să prezinte niște trăiri, de cele mai multe ori personale, unii sunt înzestrați cu un talent literar mai dezvoltat decât alții. Cred însă că trebuie evidențiate și lăudate toate încercările de a se face lumină asupra unui sistem care ne-a distrus personalitățile politice, culturale, care ne-a distrus ființa națională și bunul-simț. Sistemul de presiune ne-a distrus ca popor, ca neam

și ne-a transformat într-o entitate fără identitate. Aflăm din studiul Ruxandrei Cesereanu, că literatura memorialistică românească are doi premergători în Ioan Slavici și Tudor Arghezi. Aceștia aveau să creioneze literar calvarul prin care au trecut. Adevărata literatură memorialistică este scrisă însă de profani ai literaturii, a căror stil este foarte natural și simplist. Autorii aștern pe foaie suferințele lor, fără a folosi figuri de stil sau alte instrumente, care sunt la îndemâna scriitorului profesionist.

Autoarea realizează o radiografie exactă a celor care au scris despre sistemul comunist care a pus în aplicare tortura, detenția, strămutările și crima. Este impresionant să citești despre mărturiile acestor oameni, să identifici suferința, dar și îndârjirea cu care aceștia (marea majoritate) au rezistat. Exemple ca Elizabeta Rizea, căreia i s-a smuls părul din cap de către ofițerii de securitate, sau a deținuților de la Aiud, Gherla sau Canal sunt doar niște detalii ale unei fresce sângerânde. Tabloul complet al suferinței nu va putea fi alcătuit niciodată, căci suferința este una personală și din păcate, mulți dintre cei care au pățimit nu mai sunt printre noi. Tocmai în acest moment al discursului putem să identificăm valoarea mărturiilor puse de către cei care s-au încumetat să descrie calvarul vieții lor. Prin povestirile lor, ei aduc un omagiu tuturor celor care, le-au fost camarazi de suferință.

Interesante sunt studiile de caz, pe care Ruxandra Cesereanu le prezintă în detaliu. Mă voi opri doar asupra portretului torționarului Franț Țandără, evidențiat în cartea Doinei Jela, „Drumul Damascului. Spovedania unui torționar”. Te aștepți într-o carte despre gulag, să citești exclusiv despre mărturia celor care au suferit. Din această cauză este de menționat „spovedania” monstrului, care avea să distrugă vieți (are la activ sute de victime omorâte prin metodele proprii de tortură), și care clamează justiție. Acest bolnav psihic, deținut de drept comun își prezintă ororile înfăptuite. Identificăm în

prezentarea faptelor sale duritate, cruditate, nebunie și dezumanizare. Ce om poate să-și omoare aproapele prin schingiuirea testiculelor prin lovirea cu creionul, sau ce om poate să profaneze cadavrele deținuților politici, dezbrăcându-i la pielea goală și așezându-i în posturi indecente, sau ce om își omoară propriul tată, deoarece era anticomunist? Acest om există și caută justiție, milă și iertare?! Un singur adevăr i se potrivește tortionarului, adevăr pe care îl și rostește: „În iad să fiu ars”.

Cartea Ruxandrei Cesereanu ne prezintă întreg spectrul suferinței în „gulagul” românesc: deținuți politici, țărani bănățeni deportați în Bărăgan, partizanii și luptătorii din munți, femeile-deținut politic, mica burghezie, minorități naționale, înalți prelați ai diverselor culte religioase. O idee reiese dintr-o încercare de realizare a unei statistici a celor care au suferit, și anume: biserica greco-catolică a fost cultul religios din România care a „oferit” suferinței românești cei mai mulți martiri. Este utilă prezentarea acestei suferințe, a unei entități, căreia îi datorăm așa de mult. Nu trebuie să uităm că unul din reperele României dezvoltate, a României moderne a fost idealul bisericii românești unite cu Roma. Este instituția care a luptat pentru unirea acestui neam, care a militat pentru idealurile nobile ale acestui popor. Este meritiu faptul că în prezenta ediție un loc important în structura discursului ocupă și cartea primului cardinal român, dr. Iuliu Hossu „Credința noastră este viața noastră”, carte-document care descrie suferințele a milioane de români, căci suferința unei biserici se mulează pe viața credincioșilor ce o compun.

Rezistența din munți este un capitol important, dar din păcate nu foarte cunoscut, a luptei împotriva comunismului. Oamenii munților au rezistat anii de-a lungul în pădurile românești, unde se ascundeau și de unde încercau cu forțe proprii să reziste sistemului impus de sovietici. Securitatea avea să ducă o luptă crâncenă împotriva

acestor militanți pentru libertate și democrație. Revine în acest prim-plan figura emblematică a Elizabetei Rizea, care este un simbol pentru întreaga rezistență din munți. Ea reprezintă sfințenia omului care luptă pentru o cauză dreaptă, dar care trăiește într-un spațiu păgân, dominat de rău, frică și teroare. Rezistența acestor oameni este cu atât mai importantă și valoroasă din perspectivă morală. Prin „Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc”, Ion Găvrilă-Ogoranu reușește să schițeze suferința, dar mai ales tactica prin care cei din munți au reușit să lupte, să spere și cum au reușit să rămână demni. Demnitatea este una din caracteristicile cele mai de preț pentru o ființă umană. Din păcate, în acele vremuri, mulți și-au „vândut” demnitatea pentru unele mici avantaje. Nu judecăm, doar constatăm că se putea rezista. Am fi tentați să credem că titlul ales de autor este o metaforă. El nu este o metaforă, titlul exprimă calitatea umană extraordinară a celor care au rezistat unui sistem de opresiune.

Ultima parte a cărții Ruxandrei Cesereanu se ocupă de literatura, care are ca și subiect gulagul românesc. Sunt prezenți autori ca: Paul Goma, Monica Lovinescu, Augustin Buzura sau Alexandru Ivașciuc. Voi insista în cele ce urmează pe una din operele lui Paul Goma, și anume: „Patimile după Pitești”. Cartea trebuie să fie tulburătoare. Motivul principal este reeducarea celor care gândesc liber, care trăiesc conform unor principii drepte, care nu fac compromisuri și care nu doresc să renunțe la libertate. Chiar dacă sunt închiși, aceștia nu renunță la libertatea gândului, libertate care uneori este mai valoroasă decât cea spațială. Se încearcă confecționarea culpabilității colective. Mecanismele avute la îndemână de „omul nou” sunt: delațiunea, falsa demascare și/sau tortura. Goma face un portret minuțios tortionarului Țurcanu. Sunt cutremurătoare „spusele” acestuia, în care identificăm nebunie, schizofrenie și grandomanie. Țurcanu afirmă: „eu vă

sunt popă! Eu scriu adivarata Evanghelie, Evanghelia după Țurcanu! Dacă ar fi trecut prin minile istea...He-he, nu mai ajungea el Hristos! N-ar mai fi existat creștinism!” sau „Vă voi readuce la starea de lut. Eu vă sunt olarul”. Din aceste câteva „mostre” identificăm o mică parte a infernului prin care au trecut intelectualitatea, țărănimea și mica burghezie română, condamnate la pieire în temnițele comuniste. Cruzimea tortionarilor este patologică. Îmi permit să comentez doar fragmentul care face referire la Dumnezeu. Tocmai prin acest sacrilegiu înfăptuit de tortionar, cei chinuți devin și mai dragi în fața lui Dumnezeu. Gândul nu poate să nu te ducă la imaginea de pe Golgota, unde Iisus este încadrat de doi hoți, care odata ce se căiesc, vor ajunge în împărăția cerească. Suferința celor din închisorile comuniste vor fi fost răsplătite cu o veșnicie binemeritată, chiar dacă, față de cei doi hoți de pe Golgota, nu aveau astfel de păcate.

În aceste vremuri, în care se discută despre condamnarea sau nu a comunismului și a tot ceea ce a însemnat acest sistem discreționar, cartea este o invitație la cunoaștere, la lectură și la meditație. Invitația este de fapt să citești cărțile care o compun. Te incită să-ți cunoști cu adevărat trecutul, istoria și suferințele unor compatrioți. Cunoașterea ajută mereu la evitarea comiterii păcatelor trecute. Cartea este un simbol și totodată o fărâmă de recunoștință adusă tuturor celor care au avut de suferit în ani cumpliți ai comunismului. Încă odată, cei care au suferit își arată astfel dragostea față de țara pentru care au suferit și murit. Speranța este doar să construim pe acești piloni, și nu pe unii falși.

Iar pentru cei care caută motivele pentru care ar trebui condamnat comunismul, cartea oferă, cel puțin unul (desigur toată cartea este un rechizitoriu la adresa comunismului), și anume: „Asta a fost comunismul: a avut nevoie de oameni sadici. A avut nevoie, și i-a creat!”

(extras din „spovedania” tortionarului Franț Țandără).

Alexandru Jădăneanț

Viorel Marineasa, Daniel Vighi, Rusalii' 51. Fragmente din deportarea din Bărăgan, Timișoara, Editura Marineasa, 2004, ISBN 973-631-102-3

Comunismul românesc cu întreg sistemul de represiune al organelor statului au lăsat urme adânci în sufletele multor oameni. Suferința a fost una generalizată pe întreg teritoriul țării, dar și particularizată în formele ei. Bănățenii aveau să suporte una dintre cele mai cumplite forme de teroare și deznădejde: deportarea. A fost o practică preluată din vechea Rusie, unde țarii își deportau supușii care complotau împotriva sistemului autoritar. După revoluția bolșevică, practica este amplificată. Comunismul românesc, mai ales la începuturi, are o puternică influență „roșie”. Astfel că avem să întâlnim și în România acest proces. Ironia sorții este că cei care erau imbarcați în bou-vagonuri credeau că se vor opri doar în Siberia. Soarta a făcut să fie oprii într-o zonă sterpă, neprietenoasă, așa cum este Bărăganul românesc.

Cartea scriitorilor timișoreni, Viorel Marineasa și Daniel Vighi prezintă într-un stil aproape greu de definit, povestea celor deportați din Banat în Bărăgan. Simt nevoia unei explicații. Pomeneam în fraza anterioară de stilul greu definibil. Cartea este o culegere de mărturii, este un interviu, este un jurnal, este o poezie, este de fapt oglinda vieții unei comunități care s-a născut și dezvoltat din aproape nimic. Comunitatea aceasta a fost nevoită să învețe să supraviețuiască în alte condiții și standarde, decât cele lăsate în urmă. Tocmai acest stil, de a prezenta mărturiile, interviuri, fișe autobiografice, face cartea să fie atât de reală, de ușor de pătruns și de cutremurătoare.

Oamenii-personaje ale cărții își descriu suferința strămutării din locurile

natale într-o zonă străină. Este interesant de observat pe parcursul întregii cărți, cum au rezistat acești oameni, cum au rămas cu demnitatea neștirbită, și cum au reușit să „îmblânzească” un teren vid. Pentru generațiile care acum trăiesc în libertate, este aproape neexplicabilă următoarea scenă: într-un sat bănățean, în preajma sărbătorii de Rusalii, unii țărani sunt treziți din somn, amenințați cu arma, puși să împacheteze în câteva ore puține bunuri personale, urcați apoi împreună cu animalele în marfare, lăsați pe un câmp... desigur că acum această scenă este grotescă, inacceptabilă, și revoltătoare. Așa trebuie să fi fost și acum 55 de ani, de

Rusalii 1951. Doar că atunci, societatea românească se afla sub teroare, sub frică și nimeni nu reacționa în sprijinul unor concetățeni. Procese de conștiință nu se pot face. Nu e drept să judecăm vremurile trecute cu instrumentele avute acum la îndemână.

Imaginea generală ce rezultă din mărturia fiecărui subiect al cărții este a unui tablou trist, care cu vremea se mai înseninează. Explicația este una simplă. Omul, chiar fiind pus în fața unor situații foarte grele, nu poate uita de mici bucurii, nu poate uita de speranța. Printre rânduri poți citi satisfacția că familia a reușit să-și ridice o casa din chirpici. Bucuria unui cuplor de pâine este aproape o minune dumnezeiască. Oamenii din Banat au reușit să „deporteze” cu ei, datinile, obiceiurile locului de baștină. Este impresionant să citești și să vezi în pozele atașate cărții, nunți, botezuri, mici reuniuni. Și încă un lucru reiese foarte clar din mărturiile celor din Bărgan: unitatea. Au fost uniți în suferință, ceea ce i-a făcut mai tari și au rezistat mai ușor. Desigur, că au existat mici conflicte, care sunt expuse cu toată transparența.

Cartea ne arată că din Banat aveau să fie deportați români, șvabi, maghiari, sârbi, evrei și alte etnii. Cei mai mulți deportați au fost chiaburii, țărani înstăriți, care nu puteau accepta faptul că munca nu le este respectată iar proprietatea încălcată. Cum poate un țăran să renunțe

la pământ, la vite, la munca care-i asigură „pâine cea de toate zilele”. Astfel de țărani erau elementele care amenințau „mărețul” plan al colectivizării agriculturii. Și cum în comunismul românesc, orice element „negativ” era nimicit, și țăranii bănățeni aveau să cunoască pedeapsa nesupunerii. Nu au cunoscut „plăcerile” temnițelor cu apă până la genunchi, nu au cunoscut munca la canal, sau tortura fizică. Au cunoscut însă o pedeapsă tot atât de apăsătoare. Au fost deportați. Le-a fost confiscată viața, căci odată cu pierderea „cășii” și a pământului, viața țăranului parcă nu mai are rost.

Români, nemți, maghiari, sârbi, evrei sunt puși în trenuri de transportat marfa și lăsați în Bărgan, în foste bălți. Ce a urmat? Construcția. Este un fapt ce nu mai trebuie demonstrat că țăranul bănățean este unul muncitor, căruia îi place ordinea, proprietatea și dreptatea. Puși în fața unei realități crude, nu s-au lăsat copleșiți și au început să pună bazele unor sate noi, a unor vetre, în jurul cărora să-și poată trăi cât mai decent viața în D.O.¹

Mărturiile deportaților ne dezvăluie o perioadă de grea încercare. Ridicarea caselor a fost un proces greoi. Nu au avut la îndemână materiale de construcții. Trebuiau să folosească metode rudimentare și neuzitate de ei pentru ridicarea unor case. Imaginea fabricării de cărămizi de pământ este una care urmărește un capitol important din materialul cărții, ridicarea casei simbolizând o nouă etapă a vieții bărgăniștilor. La început s-au format bordeie, dulapurile și rogojinile salvate odată cu deportarea, serveau drept culcușuri. Munca la construirea casei este una în care se implică toți membrii familiei, fiecare după propriile puteri.

¹ D.O. sunt inițialele de la domiciliul obligatoriu. Cei care aveau această remarcă în actul de identitate, aveau un perimetru de 15 km în jurul domiciliul, în care se puteau mișca liber.

Tot în perioada primelor luni de zile petrecute în pribegie, identificăm un alt adevăr dureros: foamea. Provițiile ce au fost permise se consumă repede, câmpul este necultivat și hrana devine o adevărată problemă. Este impresionant episodul în care o mama recunoaște ca nu mai are ce să le pună pe masă copiilor. Este o deznădejde greu de descris. Ce trebuie să fie în inima și sufletul unei mame, care nu-și poate hrăni copilul! Este o suferință fizică, este o suferință prin lipsuri, însă cea mai importantă suferință este cea a sufletului. Din fericire, acești bravi țărani bănățeni au rezistat.

Rezistența vine cu ajutorul credinței. Pe parcursul întregii cărți simți prezența Dumnezeirii. De multe ori, povestitorii aduc în discuție ajutorul celui de Sus. Mama disperată că nu mai are provizii, recunoaște că de fiecare dată, chiar dacă în ultima clipă, hrana a apărut de undeva. Credința i-a ajutat enorm de mult pe acești oameni. La început nu aveau voie să-și ridice biserici, așa că biserica se afla în fiecare casa. Parohul avea să slujească pe rând în fiecare casă. Prin credință acești oameni aveau să reziste și să spere într-o întoarcere acasă.

Și au mai rezistat și datorită sprijinului primit de la cei rămași acasă. La început, întreaga speranță era pusă în cei nedeporțați. Aceștia, de cele mai multe ori rude sau prieteni foarte apropiați, aveau să le trimită bani și pachete deporțaților. Câteodata un pachet sau 1000 de lei aveau să fie salvarea dintr-o disperare cumplită. Scrisoriile și c.p.¹ au realizat contactul mult necesar cu universul de acasă. Prin acestea deporțații știau ce se întâmplă acasă și alimentau speranța reînțoarcerii.

Pustietatea nu era chiar așa de pustie. Existau câteva așezări, dar la început „băștinași” nu au intrat în contact cu noii veniți. Cu timpul aveau să se realizeze anumite apropieri. Deporțații din Bărăgan aveau să joace și un rol civilizator. Au dus civilizația austro-ungară într-o zonă mult rămasă în urmă. Mă voi opri la două

exemple. Bănățenii îi învață pe „băștinași” cum se taie porcul în stil șvăbesc, cum se prepară produsele de la porc și cum se conservă acestea, pentru a putea fi consumate o perioadă mai lungă de timp. Metoda folosită de cei din Bărăgan era cea de a îngheța produsele, care trebuiau consumate foarte rapid. Tot bănățenii deporțați aveau să aducă „finețuri” în cea parte a țării. Mă opresc la cel de-al doilea exemplu: prăjitura cu mac, care a fost confundată cu pâine cu furnici de către cei ai locului. Cu timpul aveau să aprecieze și aceștia savoarea și parfumul macului din prăjitură.

Cu trecerea timpului, viața din aceste noi sate avea să fie mai bună, există unele facilități puse la dispoziție. Pământul dă rod. Sărbătorile încep să fie celebrate și cu carne și cu mici festivități. De Crăciun se cântă colinde. De Paște se roșesc ouă. Însă dorul de acasă este omniprezent. Avea să vină și momentul întoarcerii acasă, unde începe un nou ciclu. Și aici trebuie să pornească reconstrucția caselor, reacomodarea în noua comunitate.

Acești oameni au fost marcați pe viață și este meritoriu faptul că unii dintre ei au avut amabilitatea de a povesti prin ce au trecut. Mărturiile lor fac din această carte o adevărată culegere de istorie. Este relatat un moment important al gulagului românesc. Și nu trebuie uitat prin ce au trecut atâția bănățeni.

În construcția cărții identificăm talentul scriitoricesc al celor doi autori. Arhitectura cărții este una ușor de sesizat: o parte principală, în care sunt prezente poveștile deporțaților și o a doua parte, dedicată documentelor din arhiva Asociației Foștilor Deporțați în Bărăgan. Documentele prezentate provin de la fostele organe de stat, securitate, partid și miliție. Ele sunt o mărturie vie a evenimentelor petrecute în viața deporțaților. Este prezentat întregul plan, sunt prezentate în detaliu directivele venite de la centru. Toată operațiunea a fost meticolos pregătită.

Construcția primei părți a cărții seamănă cu un puzzle, care trecut prin

¹ Deporțații trimiteau cărți poștale.

măini tenace, se transformă într-un tablou realist și dur. Dar pe cât de dur, pe atât de viu. Graiul, modul de a povesti, fișele autobiografice fac ca prima parte a cărții să emane un parfum de familiaritate. Cea de-a doua parte, rezervată documentelor, este din contră un tablou rece, dur și impersonal. Și asta nu tocmai din cauza stilului administrativ al redactării, ci datorită planului diabolic pus la cale. O democrație populară, așa cum se pretindea că exista în acei ani în România nu putea permite un astfel de plan de exterminare. Dar teroarea, frica impusă cu tancurile sovietice au permis o astfel de dezvoltare a ideilor de distrugere.

Majoritatea celor deportați s-au întors la vechile vetre lăsate în Banat. Momentul deportării nu va putea fi uitat niciodată. Este o rana permanent deschisă, ce este condamnată să nu se vindece niciodată. Important, și aici este meritul acestei cărți, este ca adevărata istorie a perioadei comuniste să fie cunoscută. Doar prin cunoașterea ororilor trecutului ne putem face o imagine a suferinței și doar astfel putem aprecia mai bine libertatea de care ne bucurăm în prezent.

Alexandru Jădăneanș

Mihaela Sitaru, *Oaza de libertate. Timișoara, 30 octombrie 1956, Iași, Polirom, 2004, 216 p., ISBN 973-681-621-4*

Titlul cărții coordonate de Mihaela Sitaru reproduce o expresie dintr-un interviu cu Teodor Stanca, unul dintre organizatorii revoltei studențești de la Timișoara din octombrie 1956. Contextul în care apare expresia este relevant pentru a-i înțelege semnificația. Din acest motiv, cred că e util să reproduc aici întregul fragment.

Teodor Stanca relatează cum, în 30 octombrie 1956, după ce studenții protestatari s-au întrunit într-un amfiteatru al Facultății de Mecanică de la Politehnica timișoreana, acesta a devenit curând neîncăpător. Ca urmare, întreaga

adunare s-a mutat la cantina Politehnicii. Mutarea a fost însoțită de o radicalizare a spiritelor: „Lucrurile au început să fie exprimate curajos și eu zic că după aceea, când ne-am mutat la cantină și a venit foarte multă lume, după 10 ani de guvernare comunistă, s-a creat un fel de **oază de libertate**, în care ne-am simțit noi înșine și ne-am depășit pur și simplu condiția de tânăr care putea foarte bine să ignore multe din realitățile politice și să fie preocupat mai mult de viața lui particulară” (p. 44).

Așadar, revolta îi face pe participanți să se simtă din nou ei înșiși. Sistemul totalitar comunist, dar și ocupația sovietică din acei ani, îi sufocau lent, le perverteau conștiințele, îi umileau. Revoltându-se, tinerii dobândesc balonul de oxigen, care le salvează conștiințele de la sufocare. Foarte mulți sunt pedepsiți pentru îndrăzneala de a contesta un regim criminal. Unii sunt exmatriculați, alții înfundă pușcăriile. Își pierd libertatea, în numele căreia s-au revoltat. Păstrează, în schimb, demnitatea.

Oaza de libertate este un paradox. Într-o oază, libertatea nu e posibilă, atâta vreme cât oaza e captivă deșertului. Cât ești sclav, e greu de imaginat că poți fi liber interior. Libertatea din oază poate fi aparentă, poate deveni dezirabilă, nicidecum reală. Decât dacă izolarea oazei dispare, dacă oaza iese din constrângerile deșertului. Dispărând deșertul, însă, oaza își pierde ea însăși calitatea de oază, devenind altceva. Acel altceva poate fi ceva liber, dar nicidecum oază. Acesta e paradoxul.

România se afla, în 1956, la capătul unui deceniu de comunism. Stalin murise deja cu trei ani în urmă, însă „destalinizarea” întârzia. Ea era mimată în Uniunea Sovietică, de către Hrușciov, din rațiuni de legitimare. La conducerea României se afla, însă, același Gheorghiu-Dej care fusese și în vremea lui Stalin și care avea să rămână în funcție până la moarte, în 1964. Trupele sovietice staționate în România păreau să nu fi auzit nici ele de moartea „marelui

conducător” și nu-și puneau nicidecum problema retragerii.

După un deceniu de comunism, majoritatea au înțeles pe proprie piele că sistemul era criminal. În afara profitorilor imediați – în primul rând activiștii de partid și persoanele din aparatul represiv al Securității –, toți își dădeau seama că lucrurile nu pot continua astfel. Unii credeau ca sistemul trebuia răsturnat complet, alții că ar trebui reformat. Însă astfel de proiecte nu puteau reuși dacă erau izolate. Libertatea nu putea fi obținută „în oază”, ci doar prin transformarea „deșertului”. Nici trupele sovietice din România nu puteau fi îndepărtate, nici sistemul comunist nu putea fi răsturnat sau reformat, dacă astfel de acțiuni nu se produceau în toată zona aflată sub influență sovietică.

Ocazia părea să se fi ivit în anul 1956. În iunie au avut loc, la Poznan, în Polonia, mișcări de protest, care s-au extins apoi până în capitală, în Varșovia. Pe fondul acestora, la conducerea partidului comunist din acea țară ajunge un grup considerat reformator. În octombrie, mișcări similare izbucnesc în Ungaria. Acolo, însă, ele se radicalizează rapid, dobândind dimensiuni naționale și un caracter antisovietic foarte clar. Conducătorul comuniștilor maghiari, Nagy Imre, se declară de partea populației revoltate.

Încă dinainte de aceste evenimente, în februarie 1956, cu ocazia Congresului al XX-lea al comuniștilor din Uniunea Sovietică, Nikita Hrușciv condamna crimele politice ale predecesorului său, denunța cultul personalității și accepta ideea legitimității unor căi diferite de dezvoltare a socialismului. Toate acestea au fost percepute ca semnale ale schimbării. Românii le-au descifrat drept semne ale începutului liberalizării. În București, Cluj, Iași și Timișoara, studenții încep să protesteze împotriva sistemului.

Contextul internațional, atât de favorabil în aparență, s-a dovedit înșelător. Liderii revoluției din Ungaria au sperat că Uniunea Sovietică nu va

intervenii, de teama Statelor Unite și a aliaților acestora. Sovieticii, însă, știau că în SUA era an electoral și că președintele Eisenhower, dornic de a fi reles, se va abține de la demonstrații externe de forță, care dispăceau unei bune părți a electoratului american. În plus, încă din iulie 1956, atenția opiniei publice internaționale a fost atrasă de o nouă criză în orientul Apropiat. La sfârșitul lunii octombrie, Israelul avea să atace Egiptul și să declanșeze astfel un conflict ce va fi denumit apoi „războiul Suezului”. În război erau implicate, de partea Israelului, Franța și Marea Britanie, care își pierdeau astfel capacitatea de a interveni, eventual, în favoarea mișcărilor reformatoare din estul și centrul Europei.

Siguri de neimplicarea americanilor, francezilor și englezilor, sovieticii au putut interveni nestingheriți împotriva revoluției din Ungaria. Același lucru l-a făcut regimul lui Gheorghiu-Dej împotriva revoltelor din România. Semnalele inițiale ale contextului internațional, care încurajau speranța ieșirii din deșertul comunist, au devenit o *fata morgana*.

La Timișoara, revolta a fost organizată de studenții din anul terminal de la Facultatea de Mecanică. Lor li s-au alăturat colegi de la alte facultăți. La întrunirea din 30 octombrie 1956, au citit un memoriu, conținând câteva revendicări ce priveau întreaga societate românească, dar și altele relative la viața studenților. În aceeași zi, mulți dintre participanți au fost arestați de Securitate. Arestările au continuat și în ziua următoare, când sute de manifestanți au fost transportați la o unitate militară din afara orașului, pentru a fi anchetați.

Prin procese desfășurate rapid, 24 de studenți au fost condamnați la închisoare de la câteva luni până la opt ani. Zeci de studenți au fost exmatriculați îndată după revoltă, iar mulți alții în lunile care au urmat. Destinele acelor oameni au fost sfârșimate, pentru „vina” de a fi dorit să fie liberi sau pentru îndrăzneala de a denunța nedreptățile regimului comunist. Represiunea a fost deosebit de dură, ceea

ce dovedește dimensiunea temerii care îi cuprinsese pe conducătorii comuniști.

După 1956, învățământul universitar din Timișoara avea să fie din ce în ce mai atent controlat și supravegheat de aparatul partidului comunist și de către Securitate. Se urmărea, fără îndoială, să fie evitate cu orice preț eventuale evenimente similare celor din 1956. Acela a fost, probabil, momentul în care a început infiltrarea masivă a agenților și informatorilor Securității în instituțiile de învățământ superior. O acțiune cu urmări nefaste, care se prelungește până în zilele noastre.

Mihaela Sitaru este o atentă cercetătoare a revoltei studențești din Timișoara din 1956, a cărei desfășurare am schițat-o mai sus. Cu mai mulți ani în urmă, ea a publicat o primă lucrare amplă pe această temă, intitulată *Rezistența anticomunistă. Timișoara 1956* (București, Editura Sophia, 1998, 190 p.). Prin cartea de atunci, încerca să reconstituie atent faptele – prin analiza și interpretarea unui mare număr de documente de arhivă – și să le aducă în atenția specialiștilor și a opiniei publice. Pentru problema revoltei studenților din Timișoara, cartea amintită a rămas unică. Tema a fost abordată în lucrări mai generale, precum cea a lui C. Lungu și M. Retegan (*1956. Explozia*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996) și cea semnată de Ioana Boca (*1956 – an de ruptură. România între internaționalismul proletar și stalinismul antisovietic*, Fundația Academia Civică, 2001) sau în diferite materiale memorialistice și în studii și articole de specialitate. Nicăieri, însă, momentul istoric nu s-a bucurat de o atenție atât de mare și de constantă precum cea pe care i-a consacrat-o Mihaela Sitaru.

Oașa de libertate, cea de-a doua carte a Mihaelei Sitaru despre revoltele studențești din Timișoara de la 1956, vine în continuarea și în completarea primeia. De data aceasta, metoda istoriografică este alta. Nu mai avem în față o reconstituire clasică, ci o suită de interviuri. Cei intervievați, douăzeci de

persoane, sunt foști participanți la revolta din 1956: Nicolae Boldea, Maria Drobny, Heinrich Drobny, Ionel Enculescu, Iosif Hajdu, Ioan Hollender, Ioan Ilca, Marian Lazăr, Karl Lupșiasca, Caius Muțiu, Ladislau Nagy, Aurelian Păuna, Gheorghe Pop, Doina Pordea, Teodor Stanca, Stela Tașcă, Romulus Tașcă, Axente Țerbea, Radu Valentin și Octavian Vulpe. Ascultându-i (citindu-i), aflăm lucruri care, altfel, scapă unei reconstituiri istorice clasice: trăirile fiecăruia dintre cei intervievați, motivațiile personale ale participării la revoltă, felul în care fiecare dintre ei au înțeles lucrurile, modul în care au integrat momentul 1956 în propria biografie.

Volumul urmărește o anumită ordine a temelor, care se constituie în tot atâtea capitole. Fiecare temă este ilustrată prin fragmente din mai multe interviuri. Din acest motiv, citind cartea, ai senzația că ești martor la discuțiile purtate între foștii participanți la revoltă. Temele acestor discuții, alese și formulate cu abilitate de către autoare, acoperă întreaga desfășurare a revoltei, dar și represiunea, cu toate formele ei (anchetarea, procesul, exmatriculările, închisoarea, domiciliul obligatoriu).

În ultimul capitol al cărții, intitulat *După închisoare și D.O.*, cei intervievați meditează asupra rosturilor și semnificației proprii revoltei din 1956. Tonul mărturisirilor este, pentru cei mai mulți dintre ei, unul trist. Tristețea lor nu vine nici din suferințele detenției, nici din frustrările biografice, care, de altfel, sunt explicabile la persoane care au trebuit să suporte nu doar închisoarea, ci și marginalizarea și urmărirea perpetuă de către forțele de represiune. Ea vine mai degrabă din ceea ce pentru unii este teama, iar pentru alții pur și simplu constatarea că gestul lor demn și curajos din 1956 a rămas neînțeles. Unul dintre intervievați, Teodor Stanca, refuză ferm ideea inutilității revoltei, atunci când spune că „eu niciodată nu voi accepta ideea că am suferit degeaba” (p. 182). Un altul, Octavian Vulpe, speră că „poate-

poate se va recunoaște cândva meritul nostru. Numai atât aș vrea, n-aș vrea nimic altceva” (p. 181).

Vasile Docea

Chipul Morții. Marius Oprea în dialog cu Vladimir Bukovski despre natura comunismului, București, Editura Polirom, 2006

Cartea pe care o prezint în paginile ce urmează poate părea, la prima vedere, redundantă în raport cu numeroase alte lucrări pe această temă care au fost publicate după 1989 în România. Cu toate acestea, volumul conține câteva afirmații șocante ale cunoscutului disident rus Vladimir Bukovski, bazate pe arhiva sovietică din perioada lui Gorbaciov și pe o serie de documente secrete ale Biroului Politic al PCUS, - la care acesta a avut acces în 1992 – afirmații care configurează o nouă optică asupra unor aspecte constitutive ale istoriei recente, cum ar fi relațiile Occident-URSS sau momentul 1989 pentru țările Europei de Est.

Volumul, a cărui lectură este facilitată de claritatea argumentativă și de umorul care îl caracterizează pe Bukovski, - dar și de intervențiile precise și oportune ale lui Oprea, beneficiază de o prefață semnată de Stéphane Courtois, editorul celebrei Cărți Negre a Comunismului¹. Courtois insistă pe faptul că moștenirea comunistă este prezentă în toate țările Europei, atât în cele estice, cât și în cele vestice, fiecare dintre aceste țări având propria sa relație cu fenomenul comunist. Această relație este mai relaxată în Vest, unde comunismul nu a deținut niciodată puterea politică absolută și unde se confruntă cu o opoziție consistentă, mult mai consistentă decât în Est, unde foștii comuniști dețin părți considerabile din infrastructura politică, obnubilând munca istoricilor prin obstrucționarea accesului

la arhive, care, dezvăluindu-le trecutul, le-ar compromite viitorul politic; de asemenea, prezența în poziții cheie a unui considerabil număr de foste cadre ale vechiului regim afectează în ansamblu întreaga tranziție spre o democrație autentică și spre o economie de piață funcțională.

Înainte de dialogul propriu-zis dintre cei doi autori, Marius Oprea trece în revistă câteva idei despre comunismul românesc, într-un eseu sugestiv intitulat „Chipul Morții”. Este regretabilă, susține istoricul, insuficiența condamnării comunismului în România; dacă se ține însă cont de ponderea politică în actualele structuri de conducere a demnitarilor formați în cadrul regimului anterior, această insuficiență este explicabilă. În consecință, o actuală condamnare a comunismului este improbabilă, la fel de improbabilă ca și o veritabilă desprindere de acesta.² Încercările legislative în acest sens ale foștilor disidenți politici (Ticu Dumitrescu) au întâmpinat reticența unei părți considerabile ale elitei politice românești, elită ostilă condamnării unui regim în care s-a format, și pe care, într-o anumită măsură, îl continuă.

Paradoxal, reformismul și continuitatea sunt cele două axe care structurează politica românească în perioada post-comunistă. Pentru Oprea, reformismul rezidă în „democrația originală”, promovată ani la rând de foști membri ai Securității, PCR și ai birocrăției de partid. Acest tip de democrație nu este axată pe reforme autentice, ci pe facilitarea continuității politice a a vechilor nomenclaturiști; mai mult, acest reformism reprezintă exact opusul său în practică, deoarece contribuie activ la menținerea vechilor structuri de conducere, osificate, incapabile, corupte, și la ermetizarea țării din punct de vedere economic, prin privatizări ineficiente făcute pe criterii clientelare sau prin afaceri oneroase. Osmoza nefirească între

¹ Cartea a fost tradusă și în românește, apărând la Editura Humanitas în 1998.

² Conținutul acestui volum a fost finalizat înaintea apariției Raportului Tismăneanu

continuitate și acest (fals) reformism a condus la apariția oligarhiei „neocomuniste”, prezentă în toate țările din spațiul ex-sovietic. Preluarea și menținerea puterii de către „neocomuniști” (termenul nu face decât să cosmetizeze semantic aceeași rețea de putere, prezentă și înainte și după 1989) este rezultatul unei „coabitări” fecunde între „moștenitorii” defunctului PCR, cei ai birocrăției partidului și cei ai fostei Securități, aceștia tergiversând în permanență accesul la arhivele vechiului regim, precum și dezbaterile televizate pe tema comunismului și a posibilelor soluții la cangrena morală pe care acesta a inoculat-o societății românești. Numai prin accesul la aceste arhive, argumentează în continuare Oprea, poate fi demantelat unul dintre cele mai persistente mituri ale tranziției românești: credința într-un comunism și o Securitate cu caracter pozitiv, axate pe ameliorarea condițiilor de viață ale populației, pe bunăstarea acesteia în general (creșterea numărului de locuințe și a locurilor de muncă), - și credința într-un comunism și o Securitate cu caracter negativ, având ca dimensiuni constitutive reprimarea și abuzurile.

Comunismul nu s-ar fi putut instaura și menține în absența unui „terorism de stat” (Garzón Valdés), sintagmă definită de trei coordonate: o idee absolută, o dogmă care legitimează suprimarea politică sau chiar fizică a opozanților; un organism propagandistic performant, având ca scop justificarea pozițiilor și argumentelor regimului și combaterea acută a opoziției; un aparat coercitiv, bazat pe o fermă „disciplină interioară”, creat în vederea menținerii și consolidării regimului prin intimidarea oricărei forme de disidență și a societății în general.

În continuare, Oprea afirmă că preluarea puterii după 1989 de către marginalii PCR-ului a avut o pronunțată componentă manipulatorie. Folosind dezinformarea, liderii FSN au acuzat opoziția că încearcă destabilizarea țării, federalizarea acesteia și chiar renunțarea la

unele teritorii românești (argumente care, venind pe fondul proaspătului conflict interetnic din Târgu Mureș, au avut o consistentă susținere publică). Campania denigratorie la adresa opoziției reprezenta de fapt o reacție dură la celebrul Punct 8 al Proclamației de la Timișoara.

Urmează un periplu intermitent prin închisorile deținuților politici, precum și actualele inechități la care sunt supuși o parte din foștii disidenți români, actualmente bătrâni bolnavi și dezamăgiți. Sunt trecute în revistă condițiile inumane de detenție a celor pe care regimul îi considera indezirabili, precum și calvarul celor care au lucrat la Canal, reper de tristă amintire a României comuniste. Informațiile, inclusiv cifrele victimelor Securității în perioada 1945-1964, defalcate în funcție de pedepse, sunt susținute de numeroase și complexe referințe la arhivele comuniste, atât cât sunt ele accesibile în momentul de față. Nu sunt omise nici celebrele „raționalizări”, penuria alimentară fiind o trăsătură constantă a anilor '80. Această penurie a fost amplificată de măsuri economice catastrofale, cum a fost și aceea din 1984, prin care fiecare județ era obligat să-și asigure din resurse interne necesarul de hrană.

În ultimele pagini din „Chipul morții”, eseu având rolul unui preambul la dialogul dintre cei doi autori ai cărții, istoricul român operează o distincție între România *lor* și România *noastră*, prima a „activiștilor și propagandiștilor comuniști”, iar ultima a lipsurilor și umilirilor cotidiene. Din păcate, această distincție mai este încă în mare măsură valabilă. Caracterul tentacular al comunismului, puterea acestuia de adaptare și lipsa totală de scrupule de care a dat și da în continuare dovadă certifică faptul că lupta împotriva comunismului, fie el și rezidual, nu este încă definitiv câștigată.

Dialogul care urmează, avându-i ca protagoniști pe Marius Oprea și pe Vladimir Bukovski, este centrat în principal pe implozia Uniunii Sovietice, la

aparitia oligarhiei ruse, relațiile dintre noua Rusie și statele din fosta Cortină de Fier, dar se discută comparativ și situația politică post-comunistă a României, respectiv Rusiei, precum și posibile modalități de escaladare a remanențelor și simpatiilor comuniste din mentalul societăților asupra cărora acest flagel s-a exercitat.

Absența unui Nürnberg al comunismului este deplânsă de Bukovski pe tot parcursul dialogului. Cauza acestei absențe rezidă în reticența autorităților instaurate la putere în perioada imediat următoare colapsului comunismului de a desecretiza arhivele sovietice. Până aici nimic nou, însă Bukovski șochează prin afirmarea complicității Occidentului la reticența Rusiei post-sovietice cu privire la desecretizarea arhivelor. Această operațiune ar compromite foarte mulți politicieni din țările vest-europene care au întreținut relații „prietenești” cu URSS-ul, ceea ce denotă o colaborare destul de consistentă între Vestul democrat și Estul comunist. Cu alte cuvinte, Occidentul nu împiedică, ci participă activ, împreună cu Rusia, la eludarea adevărului în legătură cu perioada sovietică.

Altă teză șocantă a disidentului rus, de data aceasta în legătură cu revoluțiile din 1989, oferă suport documentar¹ unei speculații mai vechi: aceea conform căreia întreg lanțul revoluționar din acel an a fost planificat de Moscova. Alarmați de mișcările tot mai ostile ale țărilor est-europene față de URSS, Gorbaciov și camarila sa ar fi decis să încerce o reformare a sistemului și o schimbare rapidă a liderilor est-europeni, - catalizatori ai nemulțumirilor sociale - pentru a putea să-și plaseze cât mai repede proprii oameni în locul acestora. Planul a eșuat însă pe măsură ce revoltele căpătau treptat un pronunțat caracter anticomunist. De aici și irealitatea fundamentală care stă la baza comunismului, ca și absența capacității sale de a înțelege societățile pe care le

guvernează. Relațiile strânse, „speciale”, dintre Ion Iliescu și Mihail Gorbaciov sunt atent examinate, Bukovski fiind în posesia stenogramei de la întâlnirea celor doi șefi de stat din 1991, întâlnire ce a condus la semnarea Tratatului de colaborare dintre România și URSS, în luna aprilie a aceluiași an. Chiar dacă nu a mai apucat să fie ratificat, tratatul probează orientarea pro-rusă a României post-ceaușiste, care sacrifică Moldova (și unirea cu aceasta) în favoarea unei relații privilegiate cu URSS, argumentează în continuare disidentul rus.

Falimentul regimului comunist a fost unul de natură economică, având cauze atât interne, cât și externe. În prima categorie intră incapacitatea funciară a economiei sovietice planificate de a gestiona adecvat fondurile și de a administra eficient capitalurile pe care le deținea, precum și modul defectuos în care se exploatau resursele naturale. O primă cauză externă a imploziei URSS rezidă în continua ei expansiune ideologică, statele „prietene” din Africa sau America Centrală necesitând în permanență perfuzii financiare; de asemenea, și costul staționării trupelor rusești în statele satelit ale Moscovei devenea tot mai greu de suportat, în condițiile în care URSS era un mecanism economic total neproductiv, apt în special de a absorbi fonduri, și mai puțin de a le produce. O altă cauză externă a dezmembrării URSS o reprezintă Inițiativa de Apărare Strategică, lansată de președintele american Ronald Reagan. Supranumită și „Războiul Stelelor”, inițiativa a antrenat rapid într-o cursă a înarmărilor cele două superputeri ale Războiului Rece, cursă căreia Rusia, inferioară din punct de vedere economic și tehnic Statelor Unite, nu i-a putut face față.

Occidentul nu a jubilat la vestea prăbușirii Uniunii Sovietice; mai mult, Bukovski afirmă că, începând cu a doua jumătate a anilor '80, sovieticii ar fi primit din Vest credite de ajutorare de peste 45 de miliarde de dolari pentru

¹ V. supra, p.1

resuscitarea URSS-ului¹, credite a căror returnare de către Federația Rusă este puțin probabilă. Dorința Vestului de a împiedica dezmembrarea URSS prin împrumuturi financiare considerabile a fost rezultatul unei insidioase tehnici manipulative a lui Gorbaciov. Acesta intimida liderii vest-europeni cu pericolul ce ar fi survenit dacă Uniunea Sovietică nu s-ar fi redresat din punct de vedere economic, pericol constând în instaurarea unei dictaturi belicoase la conducerea Uniunii, dictatură ce și-ar fi proiectat agresiv resentimentele asupra Vestului. (Teza este susținută și de Jean Francois Revel în lucrarea *Le Regain Démocratique*, apărută în traducere românească la Editura Humanitas, 1995, cu titlul *Revirimentul Democrației*)

Marius Oprea aduce în discuție „privatizarea comunismului”, sintagmă folosită pentru a descrie fenomenul apărut în primii ani după dispariția PCR, caracterizat prin împărțirea patrimoniului PCR între noii deținători ai puterii. Bukovski intervine în acest punct pentru a explicita mecanismul formării actualei oligarhii rusești. Ideea gorbacioviană de reformare a sistemului comunist a fost structurată pe teoria marxistă a proprietății, care implică trei aspecte: „posesia”, după care urmează „folosirea”, și „administrarea”. Proprietățile statului rus urmau să rămână în posesia PCUS, dar urmau, după o înțelegere a PCUS cu societatea rusă, să fie administrate de „altcineva”. Acești „altcineva” au fost la început asociații familiale sau cooperative de producție, dar, obținând slabe rezultate din cauza mefienței societății, exersată îndeajuns în raport cu astfel de modalități de organizare, PCUS a introdus o nouă tactică: alegerea celor mai buni tineri din KGB și Comsomol (organizația de tineret a PCUS), și instruirea acestora la nivel înalt în domenii ca finanțe, economie sau „managementul afacerilor internaționale”.

¹ Marius Oprea în dialog cu Vladimir Bukovski despre natura comunismului. *Chipul Morții*, București, Editura Polirom, 2006, p.184

Ulterior, acestor tineri le-au fost încredințate anumite segmente din economie, afaceri sau finanțe, în vederea unei relansări economice cât mai rapide a Uniunii Sovietice. Treptat, acest proces a ajuns să funcționeze mai bine decât sperau conservatorii comuniști, deoarece promițătorii tineri care începuseră să gestioneze afacerile statului rus și-au consolidat progresiv un profil politico-economic tot mai independent în raport cu PCUS, iar după dispariția acestuia, în august 1991, au devenit proprietarii *de facto* a afacerilor care le fuseseră încredințate de către defunctul regim. Astfel a apărut, în optica lui Bukovski, oligarhia rusă.

În ultima parte a declinului sistemului comunist, PCUS a avut o dublă strategie pentru menținerea controlului asupra economiei: trimiterea unor ofițeri „underground” pentru a revitaliza rețelele mafioate și a acapara astfel economia subterană, respectiv amplasarea strategică a unor „tovarăși de încredere” în poziții administrative și politice cheie.

În carte apare și Alexandr Litvinenko². Marius Oprea poartă, pe câteva pagini, o convorbire cu acesta, pentru ca mai apoi dialogul cu Bukovski să fie reluat. Fostul spion rus argumentează convingător că toate afacerile majore rusești, în special cele transfrontaliere, cuprind numeroși agenți ai serviciilor secrete, fiind astfel ferm încadrate într-o ierarhie în vârful căreia se află nimeni altul decât actualul președinte al Federației Ruse. Fostele servicii de securitate rusești s-au transformat, susține

² Fost membru al KGB, ulterior FSB (Serviciul Federal de Securitate), devine un opozant al regimului rus post-comunist în 1998, după ce acuză FSB că i-ar fi ordonat asasinarea magnatului rus Boris Berezovski, cunoscut pentru criticile sale la adresa Kremlinului. În 1999 este pus sub acuzație și arestat de către serviciile secrete ruse, iar în 2001 reușește să obțină azil politic în Anglia. *Op. cit.*, pp. 144-145. La sfârșitul lui 2006 moare în condiții încă neelucidate pe deplin într-un spital din Londra.

Litvinenko, în rețele de crimă organizată, rețele care controlează atent afacerile, politica și mass-media de pe întreg teritoriul Rusiei.

După reluarea dialogului Oprea-Bukovski, ultimul amintește detaliat perioada detenției din lagărele sovietice și tertipurile – amuzante și inteligente în același timp - pe care le-a folosit pentru a supraviețui.

Poziția lui Bukovski în privința Războiului Rece și a câștigării acestuia de către Occident este în disonanță cu majoritatea opiniilor pe această temă. Sistemul comunist a falimentat, dar foștii comuniști din Europa de Est continuă să prospere, având afaceri impresionante, sau recâștigând puterea, cu ajutorul voturilor democratic obținute, de această dată. Imunitatea Europei de Vest la comunism scade și ea treptat, pe măsură ce aceștia se infiltrează consistent în sistemul bancar sau atrag o parte tot mai mare a electoratului. O importantă parte a elitei politice occidentale a colaborat cu regimul sovietic. Din această cauză, Vestul este sensibil și chiar circumspect la subiecte precum condamnarea publică a comunismului sau echivalarea acestuia cu nazismul. Această colaborare reprezintă un alt argument adus în sprijinul ipotezei conform căreia Războiul Rece încă nu s-a terminat, victoria Democrației lăsându-se încă așteptată.

Rusia nu obține nici un credit din partea lui Bukovski pentru recenta alianță pe care a făcut-o cu Occidentul împotriva terorismului. Mai mult, aceasta este acuzată ca fiind o pepinieră a terorismului internațional. Majoritatea atentatelor teroriste din prezent au ca protagoniști militanți islamici antrenați în anii '80 în tabere finanțate de către URSS, iar foștii ofițeri KGB vând și astăzi arme celulelor teroriste din Orientul Mijlociu.

Volumul se încheie cu un epilog care conține două articole publicate de ziarul francez *L'Express*, în 1976 și 1977, primul anunțând iminenta eliberare a lui Bukovski din sistemul concentraționar sovietic, iar al doilea descriind sosirea

acestuia pe aeroportul din Zürich și primele impresii legate de eliberare și de datorită sa ca om liber față de camarazii rămași în lagărele comuniste din URSS. În Addenda pot fi găsite stenograma „convorbirii” dintre Mihail Gorbaciov și Ion Iliescu, precum și negocierile acestora în vederea ratificării Tratatului de colaborare dintre România și URSS.

Miza centrală a cărții este centrată pe problematica depășirii comunismului. Desprinderea de comunism și aseptizarea societăților în care acesta a fost prezent nu se poate face decât printr-un proces public, un Nürnberg al acestuia. Cel puțin așa susține Bukovski, și nu este singurul. Poate fi comunismul depășit? Nu înainte de a fi asumat. Negarea trecutului afectează înțelegerea prezentului și proiectează o doză considerabilă de pesimism asupra viitorului.

Pentru a concluziona, apariția acestui volum este mai mult decât binevenită pentru climatul politic actual. Acum există o condamnare publică a comunismului, precum și o luptă acerbă a urmașilor acestuia pentru păstrarea electoratelor, privilegiilor și reputațiilor de care încă se mai bucură. Cartea se adresează unui public larg, depășind, prin felul în care a fost scrisă, în special prin plasticitatea și spontaneitatea lui Vladimir Bukovski, aria de interes restrânsă în jurul unui public avizat.

Emanuel Copilaș

Vladimir Tismăneanu și Cristian Vasile: *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măștile răului*, Editura Humanitas, București, 2008, 464 p.

Sistemul totalitar comunist continuă să fie, la două decenii de la dispariția sa, subiect de discuție. Pentru cercetătorii profesioniști – politologi, sociologi, antropologi sau istorici – el este încă o temă dezirabilă. Probabil va rămâne așa încă multă vreme, așa cum s-a întâmplat cu nazismul sau fascismul, care îi atrage pe analiști și astăzi, după mai bine de

șazeci de ani de la dispariția lor ca sisteme social-politice. Motivele sunt multe și ele se întrepătrund într-un soi de mecanism al atracției față de o temă pe care, de pe poziții etice, mulți o definesc drept răul absolut.

Comunismul românesc a fost studiat, până acum, din unghiuri diferite. Perspectivele istorico-sociologice încearcă să explice procesele de selecție a elitelor și de accedere la putere. Politologii analizează mecanismele de luare a deciziilor și centrele de concentrare a puterii. Antropologii se concentrează asupra cotidianului, a experiențelor individuale, a „istoriei la firul ierbii”, uzând mai cu seamă de tehnica „istoriei orale”. În sfârșit, istoricii publică documente, analizează evoluția unor segmente ale sistemului (în special ale aparatului represiv) sau a acestuia în ansamblu. Uneori, destul de rar, specialiști din domenii diferite se reunesc pentru a sintetiza informațiile și a ne oferi perspective de ansamblu, așa cum a procedat „Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România”, autoarea cunoscutului „Raport” publicat în 2007.

Una dintre căile de acces la cunoașterea regimului comunist, pe care am lăsat-o anume la sfârșitul acestei enumerări, e cea biografică. Ea constă în reconstituirea biografiei celor implicați în luarea deciziei politice. Foloasele unor astfel de studii, pe care, unii le numesc prosopografice, nu sunt deloc neglijabile. Ele ne fac să înțelegem cine au fost principalii actori ai scenei politice, ce fel de relații (personale, afective, instituționale etc.) au existat între ei, cum au acționat, care au fost resorturile intime ale deciziilor luate de ei, ce motivații au avut, ce strategii personale și de grup au folosit. Genul biografic a fost deja frecvent exersat, uneori cu bune rezultate, de către cei ce s-au ocupat de istoria regimului comunist. Există deja biografii ale unor lideri, dar și dicționare ale figurilor mai însemnate.

În această ultimă direcție de cercetare se înscrie cartea semnată de Vladimir Tismăneanu și Cristian Vasile: *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măștile răului*, Editura Humanitas, București, 2008, 464 p. Autorii aproape că nu mai au nevoie de prezentare. Vladimir Tismăneanu este un politolog de anvergură internațională, profesor la Universitatea Maryland din SUA. A devenit foarte cunoscut în urma publicării unor numeroase studii despre regimurile comuniste și despre postcomunism în Europa de Est. Unele dintre ele au devenit repede *best-salers*, cum s-a întâmplat, de exemplu, cu *Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Polirom, 1997 (prima ediție, în engleză, la Free Press, 1992) și *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Polirom, 2005 (prima ediție, în engleză, la University of California Press, 2003).

Cristian Vasile, de formație istoric, este cercetător la Institutul „Nicolae Iorga” din București. A cercetat cu predilecție situația unor confesiuni religioase sub comunism, iar rezultatul cercetărilor s-a concretizat, între altele, în volumele *Între Vatican și Kremlin. Biserica greco-catolică în timpul regimului comunist* (Curtea Veche Publishing, 2003) și *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist* (Curtea Veche Publishing, 2005). Cei doi nu sunt la prima lor colaborare. Au mai lucrat împreună, cu bune rezultate, în Comisia prezidențială amintită mai sus, dar și la editarea *Raportului final*, unde l-au avut ca partener și pe Dorin Dobrinu.

Cartea despre Leonte Răutu are caracter biografic, deși nu este, totuși, o biografie în sensul clasic al termenului. Tomul are un caracter compozit, atât prin natura textelor incluse, care aparțin unor genuri diferite, cât și prin metodele utilizate. Punctul plecare al cărții îl reprezintă un eseu al lui Vladimir Tismăneanu, transmis la mijlocul anilor '80 la postul de radio „Europa liberă”. Textul eseului, revăzut și adăugit de autor, ocupă primele douăzeci de pagini ale volumului, urmat fiind de un studiu

despre rolul lui Leonte Răutu (comparat cu cel al lui Andrei Jdanov în Uniunea Sovietică), de artizan și lider al Secției de Propagandă a Comitetului Central al Partidului Comunist. În continuare, citim un dialog între cei doi autori ai cărții, intitulat *Răutu a fost un cinic, un supraviețuitor, un acrobat perfect*, având ca temă același personaj, definit de data aceasta drept „groparul culturii române”. Impresionează și aici, la fel ca în multe alte locuri, cantitatea uriașă de informații pe care le deține și le oferă cu generozitate Vladimir Tismăneanu. Sunt informații ce țin de viața personală a nomenclaturii comuniste, de încrengăturile relațiilor de rudenie, de afinități, prietenii și dușmăni, de amănunte biografice, iubiri, prietenii și trădări, informații care se transformă, încet-încet, într-o sociologie ad-hoc a perioadei comuniste, ancorată istoriografic prin referințele arhivistice ale lui Cristian Vasile. Convorbitea lui Vladimir Tismăneanu cu Mihai Șora completează portretul fostului ideolog șef Răutu.

Partea cea mai întinsă a volumului, aproximativ trei sute de pagini, o constituie documentele de arhivă, majoritatea publicate acum pentru prima oară. Ele provin aproape în totalitate din Fondul CC al PCR, Secția de Propagandă și Agitație, de la Arhivele Naționale Istorice Centrale. Sunt rapoarte, discursuri, referate, cuvântări ținute sau întocmite de Leonte Răutu între anii 1947 și 1965. Sunt documente foarte utile pentru cei care doresc nu doar să cunoască biografia politică a lui Răutu, ci și pentru înțelegerea mecanismelor cenzurii și propagandei comuniste. Specialiștii în analiza de discurs sau în analiza limbajului – mai ales a celui „de lemn” – vor găsi aici, la rândul lor, un material de studiu promițător.

Cred că soluția aleasă de cei doi autori, a editării unui volum compozit, este una inspirată și mai bună decât cea a publicării, eventual, a unei biografii clasice. O biografie clasică te obligă, ca

autor, să îmbrățișezi un singur punct de vedere, iar prin aceasta biografia riscă pe de o parte să piardă complexitatea personajului, pe de altă parte să devină plictisitoare. În cazul de față, însă, lipsa de unitate metodologică a volumului este compensată de multitudinea interpretărilor. Personajul central al cărții este luminat din unghiuri deosebite, dar și de reflectoare având culori diferite. Autorii reușesc în acest mod frust să îi dezvăluie complexitatea, ceea ce conferă credibilitate imaginii de ansamblu a personajului.

În 1981, Leonte Răutu a fost eliberat de către Nicolae Ceaușescu din funcția de membru al Comitetului Politic Executiv al Comitetului Central al PCR și din funcția de rector al faimoasei Academii „Ștefan Gheorghiu”. Nu era o pensionare, deși bătrânul activist atinsese vârsta de 71 de ani, ci o pedeapsă a unuia dintre cei mai devotați slujitori ai totalitarismului, căzut în dizgrația dictatorului. Postul de radio Europa Liberă, prin vocea directorului său de atunci, Noel Bernard, comenta (într-un editorial reprodus și în volumul recenzat aici) destituirea în mod cât se poate de realist: „Nimeni în România nu va plânge soarta lui Leonte Răutu. Nimeni în afară, poate, de el însuși”. Căci, întradevăr, Leonte Răutu a fost un personaj cât se poate de nepopular, unul dintre cei mai nepopulari lideri ai Partidului Comunist.

Lev Oigenstein (numele adevărat, dinainte de naturalizare, al lui Răutu) s-a născut în 1910, în localitatea Bălți din Basarabia (în vremea aceea aflată în Imperiul Rus). Era fiu de farmacist și a reușit să facă studii liceale. Ajuns în București pe la sfârșitul anilor '20, a făcut vreo doi ani de studii universitare de matematică și alți doi de medicină. A devenit de timpuriu membru în Partidul comunist, partid interzis în acea vreme. Înainte de război a fost, pentru câțiva ani, redactor responsabil al ziarului „Scânteia”, ilegal și acesta. Anii războiului i-a patrecut în Uniunea Sovietică, unde, între altele, a fost redactor la secția în

limba română a „Radio Moscova”. La sfârșitul războiului s-a întors în România, unde a contribuit din plin la procesul de bolșevizare a țării.

Devenit membru al Comitetului Central al PCR în 1948, a reușit să urce, în timp, până în plutonul din vârf al acestuia, în Comitetul Politic Executiv. În ciuda schimbărilor de echipă și de direcție din interiorul Partidului Comunist, Răutu a reușit să se adapteze în permanență, dovedind abilitățile unui „perfect acrobat” politic. Expresia, pe care Vladimir Tismăneanu și Cristian Vasile au ales-o ca titlu pentru cartea lor, este titlul unui poem de Eugen Jebeleanu, publicat în volumul *Hanibal*, în care se pare că făcea o trimitere directă la abilul și cinicul propagandist de partid Răutu.

De fapt, acesta este primul dintre cele două registre biografice urmărite de cartea celor doi autori, cel al strategiei personale, prin care Răutu s-a cățărat și s-a menținut decenii la rând în structurile de conducere. Adept, la început, al Anei Pauker, nu a ezitat să treacă de partea lui Gheorghiu Dej atunci când acesta a înlăturat-o pe „tovarășa Ana”. După moartea lui Dej, a fost suficient de abil să intre în grațiile lui Ceușescu, succesorul acestuia. În toată această vreme, a știut să profite de toate oportunitățile pentru a-și înlătura concurenții și a împiedica apariția altora noi.

Cel de-al doilea registru biografic este cel al activistului de partid, al executantului conștiincios, mecanic, al ordinilor partidului. Cartea ne dezvăluie un Leonte Răutu lipsit de scrupule, un fel de robot, care, în anii stalinizării, execută întocmai ordinele venite de la Moscova și care contribuie în mod decisiv la impunerea în România a unui sistem politic după model sovietic. Domeniile sale au fost propaganda și cenzura. A înscenat scandaluri de presă celor mai reprezentativi scriitori și artiști, a impus controlul comuniștilor asupra presei, care și-a pierdut astfel complet libertatea, a cenzurat tot ce însemna act de creație. Nu avem cum să știm dacă, în sine sa, a avut

vreodată dileme în legătură cu actele sale. Nu a avut niciodată ezitări. A distrus cultura română consecvent, temeinic și sistematic.

Vasile Docea

Andrei Miroiu, Radu-Sebastian Ungureanu (coord.), Manual de Relații Internaționale, Editura Polirom, Iași, 2006

Deși volumul literaturii de specialitate a cunoscut o ușoară creștere în ultimii ani, un manual de Relații Internaționale scris de autori români este o binevenită, și deocamdată, rară prezență în peisajul publicistic românesc. Autorii, majoritatea absolvenți ai SNSPA București și ai Universității Babeș Bolyai din Cluj, propun studenților și masteranzilor, dar nu numai, o abordare introductivă a principalelor direcții de cercetare în studiul Relațiilor Internaționale.

Structura manualului este simplă și concisă. Din introducere aflăm care sunt cele cinci subdomenii ale Relațiilor Internaționale: Teoria Relațiilor Internaționale, Istoria Relațiilor Internaționale, Studiile Strategice, Studiile de Securitate (ultimele două sunt analizate de obicei împreună, primul tip de studii focusând preponderent strategiile de supraviețuire ale statelor, în timp ce ultimele accentuează dimensiunea nucleară a politicii militare internaționale) și Economia Relațiilor Internaționale. În ciuda acestei tipologii, structura manualului este calchiată în principal pe primul subdomeniu, chiar dacă Studiile Strategice și de Securitate sunt dezbătute pe larg în a doua jumătate a cărții.

Până la începutul secolului XX, paternitatea acestei discipline era disputată de juriști și istorici; de abia după după înființarea primei catedre de Relații Internaționale, în Marea Britanie, după primul Război Mondial, disciplina devine distinctă din punct de vedere academic și științific.

În cele două capitole care urmează introducerii Andrei Miroiu aduce în prim plan „evoluția sistemului internațional” înainte și după fatidicul an 1914. Ca preambul teoretic sunt avansate principalele două teorii structurale folosite în analiza sistemului internațional. Prima, teoria ciclurilor, îi aparține lui George Modelski. Acesta identifică cinci cicluri majore, fiecare având ca și corespondent o mare putere - care au configurat sistemul internațional începând cu sfârșitul secolului al XV-lea: ciclul portughez (1497-1580), ciclul olandez (1580-1713), primul ciclu britanic (1710-1783), al doilea ciclu britanic (1815-1918) și ciclul american, început după primul război mondial și în cadrul căruia încă ne aflăm. A doua teorie structurală, de sorginte neomarxistă, îi aparține lui Immanuel Wallerstein; este vorba de binecunoscută teorie a dependenței, conform căreia sistemul internațional a fost divizat, încă de la apariția sa (care coincide în mare măsură cu ascensiunea capitalismului modern), pe trei nivele: nivelul central (Occidentul prosper și puternic), nivelul semiperiferic (compus din foste mari puteri aflate pe o pantă descendentă, puteri aflate în curs de ascensiune și puteri regionale, operând la un nivel subsistemic) și nivelul periferic (alcătuit din actori minori, a căror pondere în ansamblul sistemului este în general nesemnificativă). Centrul, denumit și nucleu, domină semiperiferia și menține periferia într-o stare de dependență și subdezvoltare, cu scopul de a-și maximiza puterea economică și beneficiile ce decurg din exercitarea acesteia asupra nivelelor inferioare.

Principalele repere cronologice și politice ale sistemului internațional înainte de declanșarea primului război mondial rezidă în semnarea Tratatelor Westfalice (1648), Pacea de la Utrecht (1713) și Concertul European (1814-1815). Primul eveniment marchează consolidarea statului suveran și independent ca actor principal al relațiilor internaționale, - formele statale difuze și slab conturate, ca

și Liga Hanseatică a comercianților din Europa de Nord, Instituția Papalității, și, treptat, Sfântul Imperiu Romano-German intră pe un traseu evanescent din punct de vedere a ponderii politice în cadrul sistemului internațional - , împreună cu instrumentul balanței de putere, acceptat ca model principal de reglementare a relațiilor dintre actori. Pacea de la Utrecht încheie în primul rând ambițiile hegemonice ale lui Ludovic al XIV-lea, care este învins, pe parcursul unui conflict care a durat, cu mici intermitențe, din 1688 până în 1713, de o coaliție formată din Anglia, Suedia, Spania, Savoia, Saxonia, Austria și Olanda, cunoscută și sub numele de Marea Alianță - și de abia în al doilea rând războiul pentru succesiunea la tronul Spaniei (1701-1713), subsumabil primului conflict, fapt pe care manualul omite să îl amintească. Franța a rămas o mare putere europeană, dar nu s-a transformat într-un hegemon, și în principal din această cauză balanța de putere a devenit instrumentul principal în relațiile internaționale. Treptat, după Pacea de la Utrecht este statuat principiul nonintervenției ca principiu constitutiv al sistemului internațional, care susținea ilegitimitatea amestecului unui stat în afacerile interne a altui stat. Statele sunt, teoretic și normativ, libere atât în interior cât și în exterior, comportamentul lor internațional nefiind ghidat decât de comportamentul celorlalți actori și de poziția ocupată în cadrul sistemului.

Concertul European (1814-1815), deși are loc la un secol după pacea de la Utrecht, este inițiat pentru același scop, și anume eliminarea ambițiilor hegemonice franceze, a căror promotor nu mai este de data aceasta Ludovic al XIV-lea, ci Napoleon. Pentru atingerea acestui obiectiv se formează două alianțe, Cvadrupla Alinață, compusă din Marea Britanie, Rusia, Austria și Prusia, extinsă ulterior prin înglobarea Franței, imună de acum la tentațiile revoluționare, și Sfânta Alianță, care includea Prusia, Austria și Rusia. Sfânta Alianță, având un rol secundar în raport cu Cvadrupla Alianță,

a fost formată în vederea temperării puseurilor imperiale rusești și a comportamentului emfatic și imprevizibil al țarului Alexandru I. Partitură conservatoare a curților europene, Concertul European, subîntins de un cadru cultural-valoric comun, poate fi considerat o balanță de putere foarte eficientă: timp de un secol, până la declanșarea Primului Război Mondial, Europa nu a cunoscut conflicte majore. Este adevărat că Războiul Crimeii, Războiul pentru unificarea Italiei de Nord, Războiul austro-prusac, Războiul pentru unificarea Germaniei sau războiul rusu-turc sunt conflicte foarte importante care au restructurat în subsidiar distribuția de putere din cadrul sistemului, mai ales unificarea Germaniei în 1871, însă aceste conflicte nu au dezechilibrat structura sistemului, chiar dacă au condus progresiv către modificarea ei. Dinamica puterii din sistem, combinată cu zenitul pe care colonialismul l-a atins în secolul XIX și apariția noilor state naționale în Balcani au refundamentat balanța de putere europeană, care la începutul secolului XX s-a transformat dintr-o balanță complexă (având mai mulți poli de putere), într-o balanță simplă (având doar doi poli de putere, Antanta și Puterile Centrale).

După primul Război Mondial, Statele Unite devin cel mai important actor din sistemul internațional, a cărui semnificație excede de acum geografia Europei, devenind globală. Treptat, odată cu ascensiunea Germaniei naziste și a Uniunii Sovietice, sistemul internațional se transformă într-un sistem tripolar, foarte instabil datorită revizionismului manifestat de aceste două puteri. Odată cu înfrângerea Germaniei naziste și finalizarea celui de al Doilea Război Mondial, sistemul internațional revine la forma balanței simple, de data aceasta globală, nu europeană ca la începutul secolului XX. Bipolaritatea americano-sovietică a circumscris relațiile internaționale până în 1989, anul prăbușirii Cortinei de Fier, urmată în 1991

de implozia unei URSS estropiate și descompusă politic și social. Miroiu adoptă tipologia Războiului Rece propusă de Martin McCauley în lucrarea *Rusia, America și Războiul Rece*. Astfel, o primă etapă a conflictului ideologic între superputeri are loc între 1945 și 1948, ani în care se conturează și se consolidează și sferele de influență geopolitică. Odată cu Blocada Berlinului (1948-1949) începe a doua fază a conflictului, care va dura până la momentul Praga 1968, fiind caracterizată de tensiuni și conflicte armate, purtate în special de părțile terțe aliate superputerilor și sprijinite de acestea. În deceniul dintre 1968 și 1978 SUA și URSS intră într-o perioadă de relaxare geopolitică, însăși conflictele dintre terți fiind eliminate. Odată cu invazia sovietică în Afghanistan, Războiul Rece intră în ultima etapă, tensiunile dintre cei doi poli de putere globală fiind realimentate și conducând în final la eliminarea din sistem a polului sovietic.

Odată cu implozia Uniunii Sovietice, sistemul internațional a devenit unipolar, SUA detașându-se incontestabil ca principal factor de putere în cadrul acestuia. Cu toate acestea, tendințele către un multipolarism incipient sunt tot mai consistente, iar contestările substanțiale la adresa preeminenței americane apărute în ultima decadă în Asia par să confirme această ipoteză. Statele rămân în continuare actorii centrali ai politicii mondiale, deși teoriile globalizării subliniază panta descendentă pe care acestea au intrat, fiind concurate cu succes de actori transnaționali și internaționali ca ONG-urile, corporațiile internaționale sau mișcărilor teroriste.

Continuând ideea de la finalul capitolului precedent, Lucian Dumitru Dirdală face o evaluare a actorilor contemporani din mediul internațional, observând multiplicarea numărului și rolurilor actorilor non-etatici, pe care îi împarte conform dihotomiei legitim-nelegitim. Astfel, organizații interguvernamentale (OIG) ca ONU, UE sau NATO, împreună cu organizațiile

neguvernamentale internaționale (OING), unde pot fi incluse Greenpeace, Amnesty International sau Human Rights Watch, și companiile internaționale ca General Motors sau Coca Cola, reprezintă actori nestatali legitimi. OING-urile pot lua și forme hibride, atunci când componența lor include și diferite tipuri de agenții guvernamentale. Actorii nestatali ilegitiți sunt reprezentați de mișcările teroriste transnaționale, printre care se distinge, având un potențial global, Al-Quaida. Mișcările de gherilă acoperă o arie transnațională redusă, dar sunt dificil de încadrat în categoria terorismului, caracterul lor mai mult sau mai puțin terorist fiind dat de perspectiva cetățenilor statului sau statelor în care aceste mișcări operează. Pentru cei refractari în raport cu scopurile gherilei, aceasta va fi teroristă, dar pentru cei care o susțin, ea devine o adevărată „mișcare de eliberare națională”.

Altă problematică a Relațiilor Internaționale, aceea a nivelelor de analiză, este tratată de Ionuț Apahideanu în capitolul următor. Pornind de la distincția făcută de Kenneth Waltz în lucrarea *Man, state and war* între cele trei imagini și potențialul comprehensiv al acestora referitor la originile războiului, sunt teoretizate trei niveluri de analiză: nivelul individual, nivelul statal și nivelul sistemic. Sintagma „niveluri de analiză” a fost introdusă în 1961 de David Singer, cu un sens diferit de cel atribuit de Waltz imaginilor sale. Dacă imaginile waltziene analizează complexul de cauze care conduc la războaie, nivelurile de analiză singeriene se axează asupra structurii societale ca premisă analitică: individul, statul și sistemul internațional devin repere fundamentale în analiza mediului internațional, nu surse ale conflictului armat. Waltz va împrumuta denotația și semantica „nivelurilor de analiză”, utilizând-o într-o altă lucrare celebră, *Theory of international politics*.

Analiza „teoriilor geopolitice clasice” operată de Andrei Miroiu în continuare reprezintă probabil cea mai ameliorabilă

secțiune a manualului. Reiterând prejudecățile clasice la adresa acestei discipline, capitolul poate fi considerat în mare măsură o tiradă împotriva exponenților și a principalelor teorii geopolitice. Este adevărat că tezele fondatorilor acestei discipline au un conținut ridicat de determinism, dar se omite aproape deliberat contextualizarea acestora, încadrarea lor în textura ideatică și științifică dominantă în a doua jumătate a secolului XIX. Determinismul, organicismul sau istoricismul de factură marxistă reprezentau cele mai importante tendințe în gândirea științifică a aceluia secol, și era aproape firesc ca geopolitica, aflată pe atunci în fază embrionară, să fie impregnată de astfel de concepte. Ca program teoretic, geopolitica nu este cu nimic mai blamabilă decât alte curente ideatice de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, ca anarhismul sau marxismul; ca strategie etapizată de „cucerire a lumii”, ea are într-adevăr neajunsuri care țin mai ales de legitimarea programelor colonialiste și imperialiste într-o epocă în care, în special după primul război mondial, liberalismul, autodeterminarea și moralitatea universală, noile coordonate ale relațiilor internaționale, restructurau filozofia relațiilor sociale, economice și politice.

Despre generalul Karl Haushofer, personalitate emblematică a geopoliticii germane în prima jumătate a secolului XX, și legăturile acestuia cu nazismul s-a scris foarte mult. Haushofer este, pe lângă teoria *Lebensraum*-ului, prin care încearcă să legitimizeze pretențiile expansioniste germane în Europa Centrală și de Est - autorul „politicii Anaconda”, unde expune propria viziune asupra imperialismului britanic, combinat ulterior cu cel de factură americană, care ar încerca „sugrumarea” geopolitică și geoeconomică a Eurasiei. Pentru a preîntâmpina un asemenea deznodământ, germanii și rușii, cele mai puternice popoare de pe continent, trebuie să evite cu orice preț un conflict sau integrarea în alianțe politico-militare care le-ar situa pe

poziții ostile. După ce Hitler a invadat URSS în 1941, Haushofer i-a amintit în repetate rânduri acestuia greșeala comisă, încercând să forțeze o revenire asupra deciziei, fapt ce la costat marginalizarea și ulterior excluderea din ierarhia nazistă. De asemenea, în 1944, fiul acestuia, Albrecht Haushofer, a fost spânzurat pentru participarea activă la încercarea eșuată de asasinare a lui Hitler, fapt ce a periclitat și mai mult poziția generalului. În 1946, Karl Haushofer, împreună cu nevasta sa, se vor sinucide. Aceste evenimente, neamintite de Miroiu, ridică serioase semne de întrebare în privința responsabilității care îi incumbă lui Haushofer ca și colaborator fidel sau promotor al nazismului german.

În timpul Războiului Rece, deși discreditată pînă la interzicerea folosirii denotațiunii acesteia în spațiul sovietic, geopolitica, marginalizată puternic și în spațiul anglo-saxon, a fost un instrument foarte util în analiza confruntării ideologice, chiar dacă a împrumutat alte denumiri. SUA și aliații săi ca *Rimland*-ul lui Spykman și URSS împreună cu Europa de Est ca *Herthland*-ul lui Mackinder nu au scăpat atenției analiștilor Războiului Rece, atât în timpul, cât și după încheierea acestuia. După 1989, geopolitica a ieșit parțial din conul de umbră în care intrase la sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial, numărul articolelor și publicațiilor din această arie tematică crescând considerabil. Deși nu se mai află în centrul discursurilor despre politica mondială, nu înseamnă că geopolitica a devenit irelevantă pentru evenimentele care au loc în lumea contemporană, iar recurențele interpretative ale acesteia ca strategie imperialistă și chiar rasistă de dominare a lumii nu fac decât să amplifice confuziile și erorile care însoțesc de prea mult timp această disciplină.

Perioada interbelică este martora apariției „idealismului utopic”, sau a liberalismului wilsonian, după cum mai este denumit. Începuturile Relațiilor Internaționale ca disciplină sunt

circumscrie în acest cadru axiologic, unde autodeterminarea, libertatea și securitatea colectivă apar ca principalii parametri valorici ai politicii mondiale; de fapt, acestea sunt principalele valori ale politicii mondiale americane, Europa continuând să se ghideze preponderent pe baza balanțelor de putere, a alianțelor militare și a stabilității văzută nu ca absență a războiului, ci ca o limitare a intensității și frecvenței acestuia, și neaderând cu adevărat la principiile wilsonianismului decât după 1945, când mediul internațional cunoaște o schimbare profundă. Daniel Biro susține că „liberalismul utopic” a apărut în mare măsură ca reacție la ororile Primului Război Mondial. Cu toate acestea, ideile care îl articulează nu își datorează existența acestui eveniment. Realpolitik-ul european și diplomația secretă care îi facilitează existența sunt din ce în ce mai contestate. Datorită avansului tehnologic și apariției capitalismului global, cucerirea teritorială nu mai este un obiectiv privilegiat al războiului, din cauza costurilor militare tot mai mari și a interdependenței economice tot mai accentuate. Acum, prosperitatea economică este posibilă și în absența controlului teritorial. Liberalismul interbelic este caracterizat de încrederea de tip pozitivist în posibilitățile de ameliorare constantă a naturii umane, afirmarea intereselor fundamentale congruente și armonioase ale indivizilor și statelor, viziunea unei istorii lineare, continue, orientată teleologic, rolul substanțial al instituțiilor internaționale în promovarea, menținerea și consolidarea păcii, și, nu în ultimul rând, securitatea colectivă.

Realismul, paradigma cea mai conservatoare a Relațiilor Internaționale, este totodată și o critică susținută la adresa programului liberal interbelic. Principiile securității colective și corolarul lor instituțional, Liga Națiunilor, nu și-au tins obiectivul, și anume prevenirea recurenței unui război mondial. Într-o lucrare devenită clasică, *The Twenty Years*

Crisis (1919-1939), Edward Hallet Carr, unul dintre exponenții principali ai realismului, argumentează că întreaga experiență internațională a Statelor Unite în perioada interbelică se bazează pe experiența istorică, britanică și franceză, a balanței de putere, care, în cazul acestor state, mai ales a Marii Britanii, a funcționat eficient pentru o perioadă îndelungată de timp. Eroarea americană, acompaniată de francezi și de britanici, rezidă în încercarea de a extrapola acest tip de experiență internațională asupra întregului sistem de state, foarte diferite din punct de vedere a experiențelor istorice și a poziției ocupate în cadrul sistemului. Războaiele sunt inevitabile și apar tocmai din cauza discrepanțelor majore existente între state, în principal din cauza distribuției inegale a puterii în sistem. Contrar wilsonianismului, în relațiile internaționale nu există o consonanță a intereselor actorilor (egoiști și raționali), iar mediul anarhic în care aceștia își desfășoară activitatea este inerent instabil, fiind calchiat pe balanțe de putere variabile ca durată.

Hans Morgenthau, alt autor realist foarte important, teoretizează, în lucrarea *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*, șase principii ale realismului politic. Conform primului principiu, există legi obiective derivate din natura umană care guvernează comportamentul statelor. Fiind coruptibilă și având o propensiune orientată spre dominație, natura umană împrumută aceste caracteristici statelor. Statele își urmăresc propriile interese, articulate în termeni de putere, dar interesele variază în funcție de circumstanțele istorice și politice în care acestea se găsesc în diferite momente ale existenței lor. Al patrulea principiu stipulează că nu există principii morale independente de timp și spațiu. Puterea și interesele etice sussumabile ale puterii reprezintă singura constantă a relațiilor internaționale. Din al cincilea principiu aflăm că un hegemon poate impune la un moment dat propria viziune morală asupra sistemului, dar aceasta nu va fi

funcțională dacă nu îi vor fi inculcate legile morale obiective care structurează natura umană și comportamentul internațional al statelor. Pentru Morgenthau, omul are trei dimensiuni: biologică, spirituală și politică. Ultimul principiu susține că dimensiunea politică este cea mai importantă, și totodată autonomă în raport cu celelalte două, fiind caracterizată de raționalitate.

„Școala engleză a Relațiilor Internaționale” reprezintă obiectul următorului capitol, scris de Olivia Todorean și Ionuț Apahideanu. Supranumită și raționalistă, această școală este subsumată de unii autori curentului mai larg al realismului, dar are totuși câteva particularități care o disting de acesta. Dacă ținem cont de faptul că Hedley Bull este, alături de Martin Wight sau Adam Watson, unul dintre cei mai cunoscuți reprezentanți ai acestui curent, conceptul „societății internaționale” pe care acesta îl dezvoltă în lucrarea *The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics*, are caracteristici care îl plasează mai mult în categoria liberalismului, decât cea a realismului. Raționaliștii englezi recunosc existența anarhiei internaționale, dar în același timp subliniază ferm elementele de ordine internațională cum ar fi instituțiile internaționale sau scopurile comune ale statelor, subînținse axiologic, care alcătuiesc societatea internațională. Școală bazată pe contractualism și pe drept internațional, raționalismului i se poate imputa eclecticismul și ambiguitatea metodologică, oscilând între analize de tip descriptiv, respectiv analize de tip normativ, dar și încercarea eșuată de a concilia liberalismul cu realismul.

Teoriile marxiste și conexiunile lor cu politica internațională sunt analizate de Radu-Sebastian Ungureanu. Din punct de vedere cognitiv, marxismul este un sistem holist care susține strânsa interrelaționare între economic, social și politic, precum și faptul că aceste domenii nu trebuie cercetate separat, ci doar împreună. De asemenea, marxismul este și o concepție

materialistă asupra istoriei, deoarece face distincția între structura societății, de natură economică, și suprastructura, alcătuită din politică și valorile care o conțin. Prima teorie marxistă cu caracter internațional îi aparține lui Lenin, și a fost dezvoltată în *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*. În această lucrare, Lenin a încercat să explice eșecul marxismului în descifrarea mecanismului capitalist. Marx susținea că mișcarea proletară internațională, atunci când își va conștientiza existența și importanța politică, se va agrega demanteland clivele naționale care o separau. În primul război mondial însă, partidele socialiste nu au denunțat conflictul ca fiind unul al și în beneficiul capitalismului, ci și-au susținut propriile state naționale. Lenin, pentru a salva și ranforșa teoria marxistă clasică, a adăugat o nouă dimensiune capitalismului, și anume cea imperialistă. Marile puteri europene, urmând logica expansivă a propriilor economii capitaliste generatoare de surplusuri, și-au extins coloniile acoperind tot globul. Deznodământul ascensiunii globale a capitalismului, devenit astfel imperialism, nu avea să se lase prea mult așteptat: marile puteri europene vor dezvolta un comportament combativ pentru a-și facilita propriul acces la resurse și la piețe, și, astfel, imperialismul va imploda într-un război generalizat, de pe urma căruia nu va mai rămâne să profite decât mișcarea socialistă.

Predicțiile leniniste fiind de asemenea invalidate în prima jumătate a secolului XX, a venit rândul teoriilor dependenței să avanseze explicații privind existența și chiar prosperitatea capitalismului. Continuându-l pe Fernand Braudel, Immanuel Wallerstein avansează teoria sistemului mondial tripartit, analizată de către Andrei Miroiu ca una din teoriile structurale ale Relațiilor Internaționale în capitolul „Evoluția sistemului internațional până la 1914”.

O reformulare insolită și inovativă a marxismului a fost inițiată de fondatorul

Partidului Comunist Italian, Antonio Gramsci. Acesta susținea că eșecul Revoluției în statele dezvoltate se datorează „hegemoniei” culturale exercitată de elita politică în aceeași măsură în care hegemonia materială, economică, a contribuit la obstrucționarea acesteia. Clasele dominante conduc atât prin forță, cât și prin consens, iar recunoașterea legitimității ideilor acestor clase de către societate reprezintă principalul motiv care blochează apariția Revoluției socialiste. Prin sintagma „bloc istoric” Gramsci înțelege relația dialectică între structură și suprastructură, și, în opoziție cu marxiștii ortodocși, susține că structura poate fi modificată prin schimbarea suprastructurii și a creuzetului valoric în care este circumscrisă, nu invers. Pentru a ameliora fezabilitatea Revoluției muncitorii trebuie să-și creeze propria intelectualitate, impunând o „contrahegemonie” și formând ulterior un nou „bloc istoric”.

Printre cei influențați de ideile gramsciene se numără și cercetătorul canadian Robert Cox. Acesta contestă neutralitatea axiologică a teoriilor, susținând că „Teoria este întotdeauna pentru cineva și pentru un scop.” În opera acestuia sunt amintite două tipuri de teorii, *problem-solving theories* și *critical theories*. Primul tip de teorii explică și implicit legitimează status quo-ul, fără să încerce ameliorarea acestuia, exact ceea ce își propun teoriile critice. Școala de la Frankfurt, alt curent marxist important, se revendică de asemenea de la teoriile marxiste critice, cu care este foarte des asociată. Marcuse, Horkheimer sau Adorno subliniază modalitățile prin care „cultura de masă”, împreună cu diferite tipuri de instituții sociale și politice au contribuit activ la dezagregarea conștiinței muncitorești și a „potențialului revoluționar” al acesteia, estompând totodată și puterea de intimidare pe care proletariatul o exercita împotriva opresiunii capitaliste.

Criticile aduse teoriilor marxiste vizează în principal dezvoltarea susținută

pe care capitalismul a cunoscut-o în ultimul secol, și căruia marxismul nu a încetat să-i anunțe iminentul sfârșit, sau cel puțin declinul. Societățile s-au adaptat repede și relativ eficient la noile tendințe economice, fapt pe care determinismul marxist nu a reușit să îl explice într-o manieră convingătoare. De asemenea, colapsul regimurilor comuniste la sfârșitul secolului XX, precum și relația ambivalentă pe care marxismul a întreținut-o cu naționalismul, atât în URSS cât și, începând cu anii '70 și '80, în țările est-europene sau în Lumea a Treia – toți acești factori sunt de natură să discrediteze la rândul lor teoriile marxiste și gradul de aplicabilitate al acestora.

Neorealismul, un alt curent teoretic important al Relațiilor Internaționale, îl are ca principal protagonist pe Kenneth Waltz și una din cele mai cunoscute lucrări ale acestuia, *Theory of International Politics*. Pornind de la imaginile pe care le avansase în *Man, State and War*, Waltz ajunge, după critica lui David Singer asupra conceptului de imagine, la nivele de analiză, abordate acum ca paliere societale care pot reprezenta punctul de pornire al analizei, nu ca surse ale războiului. Sistemul internațional, ultimul și cel mai important nivel, conținut într-un cadru anarhic, este cea mai în măsură să ofere explicații privind comportamentul statelor. Waltz observă că statele (unitățile), deși foarte diverse în termeni de putere, resurse, capacități, au un comportament extern similar încă de la apariția sistemului internațional modern; pe lângă acest fapt, rezultatele pe care statele le obțin în materie de politică externă corespund rareori intențiilor acestora, ceea ce conduce la concluzia unei structuri internaționale care acționează coercitiv asupra unităților, orientându-le substanțial acțiunile în cadrul sistemului.

Lucian Dumitru Dîrdală distinge două tipuri de neorealism. Primul „realismul ofensiv”, a fost avansat de John Mearsheimer în 2003, în lucrarea *The Tragedy of Great Power Politics*. Pentru acest

autor, statele există într-un mediu anarhic în care prima lor grijă este securitatea; de asemenea, fiecare stat dispune de un anumit resort militar, ceea ce îl face apriori periculos pentru celelalte. Chiar dacă sunt actori raționali, incertitudinea privind intențiile celorlalți este sentimentul dominant pe care statele îl încearcă unul față de celălalt; din această cauză, actorii tind să dezvolte un comportament ofensiv alimentat de „teamă”, „autoajutorare” și de „maximizarea puterii”. „Realismul defensiv”, teoretizat printre alții de Charles Glaser, insistă asupra conducției abordării ofensive, deoarece conduce la dilema securității, și propune în schimb teoria balanței „ofensiv-defensiv”: tehnologia fiind un bun internațional, la care statele au acces în grade diferite, acestea se vor înarma atunci când costurile unui comportament ofensiv sunt mai scăzute decât cele ale unui comportament defensiv. Odată cu era nucleară însă, costurile potențiale ale unui comportament belicos sunt extrem de ridicate, ceea ce conduce la concluzia improbabilității unei astfel de conduite.

Deși Mearsheimer și Waltz sunt de acord că un sistem internațional, cu cât este mai polarizat, cu atât este mai tensionat, ei se găsesc pe poziții opuse în privința anarhiei internaționale. Waltz susține că un mediu anarhic încurajează menținerea unei balanțe de putere și a stabilității ce decurge din aceasta, pe când Mearsheimer consideră că anarhia favorizează comportamentul ofensiv al marilor puteri, fiecareia dintre acestea fiindu-i inerentă aspirația către hegemonie.

Neoliberalismul, cunoscut și sub denumirea de instituționalism liberal, reprezintă un curent ideatic academic, independent de practica republicană (politică) și comercială a liberalismului clasic, care accentuează aportul major al instituțiilor internaționale în eficientizarea politicii globale și este animat de o perspectivă optimistă asupra șanselor ameliorării cooperării internaționale.

Robert Keohane sau Joseph Nye se numără printre numele de referință ale acestei abordări a Relațiilor Internaționale.

Între neorealism și neoliberalism există similarități teoretice deloc neglijabile. Astfel, ambele curente ale relațiilor internaționale insistă pe importanța statelor ca actori principali în mediul internațional, dar, pentru neoliberali, relațiile subvaluează potențialul instituțiilor internaționale și a actorilor non-etatici ca factori decidenți în relațiile internaționale; raționalitatea actorilor este o constantă a teoriei neorealiste, ca și a celei neoliberale, dar ultimii insistă că acești actori nu pot lua în calcul toate informațiile și toate alternativele posibile atunci când se află în situația luării unei decizii; în sfârșit, puterea și interesele statelor rămân principalii coordonatori ai comportamentului internațional al acestora, dar puterea nu este un scop în sine, afirmă neoliberalii, iar interesele statului sunt condiționate de structura sistemului internațional, acesta putând, într-un anumit tip de sistem, să și le maximizeze în absența unui grad de putere ridicat. Anarhia internațională este recunoscută de neoliberali, dar aceasta nu împiedică un grad ridicat de interdependență și colaborare între state, acestea axându-se pe principii maximizării câștigurilor cu orice preț și indiferent de circumstanțe. În replică, neorealismul defensiv susține că statele nu urmăresc întotdeauna „câștiguri absolute”, refuzând uneori anumite oportunități pentru a nu se vulnerabiliza în fața altor state.

Analiza constructivismului îi revine, în cadrul acestui manual, Oliviei Todorean. Constructivismul este una dintre cele mai noi și influente paradigme ale Relațiilor Internaționale, fiind caracterizată de o impresionantă diversitate internă. Spațiul internațional este perceput ca și construct social alcătuit din „înțelesuri intersubiective” (atașate de membrii diferitelor comunități lucrurilor

înconjurătoare), „cunoaștere subiectivă” (raportarea la lumea înconjurătoare și la componentele acesteia a fiecărui actor internațional) și „obiecte materiale”, indeniabile din punct de vedere fizic. Paternitatea acestui model teoretic îi este atribuită lui Alexander Wendt.

Premisele teoretice ale constructivismului rezidă în primul rând în condiționarea semantică a „obiectelor materiale” de percepția actorilor asupra lor. Pentru un trib din jungla Amazonului, hârtia care certifică un tratat internațional de maximă importanță nu reprezintă absolut nimic. De asemenea, comportamentul actorilor față de ceilalți actori, obiecte sau procese circumscrise creuzetului internațional este determinat de propriile percepții asupra semnificației acestora. Nu în ultimul rând, sensul lumii sociale este proteic, fiind abstras din dinamica interacțiunilor actorilor internaționali. Anarhia internațională, formată din politici de putere și politici de autoajutorare, are la rândul ei sensul conținut în practicile care o creează și o reconfirmă constant. Limbajul este o componentă foarte importantă a relațiilor internaționale, deoarece prin intermediul său sunt construite realitățile sociale. De exemplu, anunțarea unui eveniment de interes mondial, și anume descoperirea unui nou zăcămint petrolifer, se va impacta asupra burselor și piețelor internaționale înainte de începerea exploatarea propriu-zise a acestuia. Din punct de vedere metodologic, apetența constructivismului este îndreptată spre interpretare, în detrimentul explicației.

Neajunsurile acestui program teoretic sunt reliefabile în primul rând prin prisma eclecticismului metodologic și, implicit, a lipsei de originalitate a acestuia. Deși pentru unii cercetători, constructivismul are potențialul de a deveni, pe lângă realism și liberalism, un alt „pol teoretic” al Relațiilor Internaționale, pentru mulți alții nu este decât o structură teoretică „mozaicată”, caducă, lipsită de importanță. Un alt minus îl reprezintă multitudinea metodologiilor pe care

constructivismul le folosește, fapt de natură să îi anemieze credibilitatea teoretică în raport cu modelele consacrate ale realismului și liberalismului.

Contribuția Oliviei Todorean omite totuși să menționeze că formele extreme ale constructivismului pot fi subsumate filozofiei postmoderne, care este ostilă oricăror pretenții teoretice, inclusiv a celor proprii, (Focault), denunțând orice teorie ca fiind o formă camuflată de putere și orice discurs teoretic ca o încercare de a obține putere și de a o maximiza pe cât posibil.

Feminismul este o altă paradigmă recentă și inovatoare a Relațiilor Internaționale. Jacqui True, una dintre cele mai cunoscute autoare feministe, afirmă trei paliere ale genului în Relațiile Internaționale: „genul ca variabilă, genul ca element constitutiv și genul ca scop.” În continuare, identificarea celor șase tipuri de feminism care urmează este operată preponderent pe baza poziției teoretice a genului în cadrul acestora. Astfel, „feminismul liberal”, încadrabil în primul palier al genului, nu este ostil principalelor direcții și concepte ale Relațiilor Internaționale, pe agenda sa figurând modul în care drepturile omului acordă femeilor importanța cuvenită, problematica imigrantelor, prostituatelor, refugiatelor și, în general, a femeilor suspuse unei forme sau alta de exploatare. Evidențierea și promovarea persoanelor de sex feminin în relațiile internaționale reprezintă un alt obiectiv capital al acestui tip de feminism. „Feminismul marxist”, în care genul reprezintă baza criticilor aduse practicilor și teoriilor importante în mediul internațional, are ca program extrapolarea inechităților existente în plan socio-economic asupra diferențelor de gen. „Feminismul teoriei critice”, axat de asemenea pe gen ca „element constitutiv” și influențat de marxismul de factură gramsciană – vizează contestarea „hegemoniei” existente în termeni de putere și de cunoaștere în mediul internațional, și estomparea acesteia prin intermediul unei „contrahegemonii” a

structurilor sociale care au interese în acest sens. „Feminismul constructivist”, axat pe limbaj ca mod de construcție a realității și pe dinamica sensului lumii sociale, susține posibilitatea metamorfozării instituțiilor internaționale în direcția unei temperări a diferențelor de gen și implicit, a unei mai bune reprezentativități a femeilor în cadrul acestora. „Feminismul perspectival” își afirmă vehement susceptibilitatea la adresa „masculinității” teoriilor internaționale consacrate și a pretențiilor de obiectivitate ale acestora, iar „feminismul postmodern” are în mare măsură o identitate problematică, derivată din relațiile antitetice pe care postmodernismul le întreține cu orice pretenție de obiectivitate și naturalitate teoretică, inclusiv cu aceea a unei identități omogene a femeilor, decelabilă în timp și spațiu.

Următoarele capitole ale manualului au ca liant problematica securității și modul în care aceasta se reflectă în principalele abordări ale Relațiilor Internaționale. Securitatea și studiile de securitate reprezintă în general apanajul teoretic al școlii realiste, dar, în ultimele decenii, s-a observat o intensificare a cercetărilor pe această temă din direcția liberalismului sau a constructivismului.

Radu-Sebastian Ungureanu analizează accepțiunea realistă a securității și observă, alături de Barry Buzan că, într-un mediu anarhic, aceasta nu va fi niciodată absolută. Securitatea internațională este în mare măsură un produs al securității naționale, care la rândul său poate fi defalcată în securitate militară, politică, economică, socială și ecologică. Aceste componente ale securității sunt interdependente, și orice analiză serioasă a subiectului va ține cont de acest lucru.

În politica mondială securitatea incumbă în principal marilor puteri, deoarece acestea au interese și capacități definite în termeni globali. Un neajuns general acceptat al realismului se referă la dilema securității. Expresia semnifică

starea tensionată și potențial beligerantă la care se ajunge prin încercarea statelor de a-și maximiza individual propria securitate, de obicei înarmându-se. Înarmarea va avea ca și consecință amplificarea capacităților militare a statelor vecine, acestea simțindu-se indirect vulnerabilizate de noul arsenal pe care respectivul stat a ajuns să îl posede. Cu timpul, deși nu aceasta era intenția inițială a actorilor, relațiile dintre state se vor deteriora, fiecare încercând să-și sporească prin înarmare propria securitate, dar, în același timp, amenințându-o pe a celorlalți. Liberalii argumentează că dilema securității poate fi escaladată dacă se renunță la gândirea ei în termeni individuali și se optează pentru o abordare colectivă a acesteia. Pentru liberali, securitatea nu derivă din puterea individuală a fiecărui stat, după cum afirmă realștii, ci dintr-o pace având în subsidiar elemente valorice și instituționale împărtășite de un grup cât mai larg de state, care sunt de asemenea implicate de asemenea și în relații comerciale intense. Constructivismul afirmă dinamica peremptorie a ideilor și percepțiilor care alcătuiesc lumea socială, deci, implicit, și a securității, care variază în funcție de sensul care îi este atribuit de către actorii internaționali.

După 1989, studiile de securitate au adoptat la rândul lor poziția conform căreia rolul statului în politica internațională a intrat pe o pantă descendentă, acesta fiind concurat din ce în ce mai mult de actori nestatali, ceea ce conduce la concluzia că însăși securitatea ca și concept ar trebui reevaluată.

Balanța de putere are un rol teoretic central în Relațiile Internaționale. Andrei Miroiu și Simona Soare atrag atenția asupra faptului că balanța de putere este un instrument care poate fi utilizat exclusiv de către actorii internaționali. O primă analiză conduce la identificarea a trei dimensiuni care coexistă în cadrul balanței, și anume cea „descriptivă”, cea „acțională” și cea „normativă”. Balanța acțională se referă la starea de echilibru ce

reflectă distribuția puterii în sistem la un moment dat și reprezintă o formă de acțiune în mediul internațional. În cadrul ei se disting trei orientări: „balansarea” (coalizarea actorilor din sistem împotriva unui actor care manifestă pronunțate tendințe hegemonice), „alinieră” (alianța actorilor cu cel care este sau urmează a fi hegemon) și „pasarea responsabilității” (delegarea temporară a responsabilităților unui actor puternic către unul mai puțin puternic.) Balanța normativă are în vedere modul în care această sintagmă este valorizată, ea putând să semnifice de la violență și instabilitate până la stabilitate și pace. Există două tipuri de balanțe de putere: Balanțe simple, alcătuite din doi protagoniști, și balanțe complexe, alcătuite din trei sau mai mulți protagoniști.

Din punct de vedere istoric pot fi identificate patru etape ale balanței de putere. Prima etapă se desfășoară între sfârșitul secolului XV și Concertul European (1814-1815). În această perioadă, mai ales după semnarea Tratatelor Westfalice (1648), are loc instituționalizarea instrumentului balanței de putere între actorii internaționali. După înfrângerea lui Napoleon și conștientizarea necesității acute a instrumentului în Europa, și până la sfârșitul Primului Război Mondial (1918) se derulează a doua etapă a balanței de putere. A treia etapă durează de la începutul celui de al Doilea Război Mondial (1939) și până la implozia Uniunii Sovietice (1991), balanța de putere devenind „sistemică” (globală) pe parcursul Războiului Rece. Astăzi ne aflăm în cadrul celei de a patra etapă a balanței de putere, care a început odată cu colapsul imperiului sovietic. Contrar opiniilor majoritare, în lumea unipolară balanța de putere nu a dispărut, ci a devenit subsistemică, manifestându-se la nivel regional sau continental.

Alianțele militare sunt strâns legate de modul în care statele își definesc securitatea. Alianțele militare apar în urma unui tratat (fiind deci alianțe oficiale),

statele care alcătuiesc alianța sunt obligate să intervină în cazul unei agresiuni comise asupra unui membru, au o durată limitată comparativ cu organizațiile de securitate (NATO sau fostul Tratat de la Varșovia), sunt alcătuite dintr-un număr relativ redus de state și devin coaliții când numărul membrilor care le compun crește semnificativ. Pentru celebrul realist Hans Morgenthau, alianțele apar ca o consecință a anarhiei internaționale și a distribuției inegale a puterii în sistem. Stephen Walt susține că alianțele apar în urma amenințărilor resimțite în comun de către un grup de state, dar pentru Randall Schweller ele sunt forme de agregare a intereselor pe care statele le dezvoltă.

Securitatea colectivă este un concept eminentemente liberal, care necesită trei „precondiții” majore pentru a funcționa: absența unui stat capabil să domine sistemul la un moment dat, existența unui grad de consens, fie și minimal, al elitelor guvernamentale care reprezintă statele incluse sub această umbrelă conceptuală, asupra sensului securității, și, nu în ultimul rând, solidaritate în privința menținerii securității internaționale. Pentru creșterea fezabilității securității colective, Radu-Sebastian Ungureanu evidențiază câteva reguli de care statele trebuie să țină cont, iar printre acestea se numără, în primul rând, renunțarea la orice formă de șantaj sau amenințare militară, să-și evalueze interesele astfel încât acestea să aibă o acoperire globală și să depună eforturi în vederea unei cooperări eficiente. Securitatea colectivă comportă și o serie de avantaje în comparație cu balanța de putere. Astfel, potențialii agresori sunt descurajați într-un mod mult mai eficient, instituțiile internaționale, infrastructura securității colective, contribuie masiv la cooperarea internațională, și dilema securității este în mare măsură surmontată.

Regimurile internaționale posedă un caracter normativ „slab” și informal, bazându-se în principal pe consensul actorilor care le creează și apar în anumite regiuni ale globului unde cooperarea

interstatală reprezintă un deziderat de primă importanță; prin extrapolare, regimurile de securitate apar atunci când marile puteri le doresc, există încredere reciprocă în valori ca și cooperarea și securitatea comună, orice formă de expansiune ca maximizator al securității este descurajată și securitatea individuală sau războiul au costuri foarte ridicate. Un exemplu de astfel de regim poate fi considerată fosta CSCE, devenită OSCE în 1995. Deși Conferința a fost inițiată în 1973, SUA și URSS au aderat la aceasta după doi ani, în 1975, când au semnat și celebrul acord de la Helsinki. Semnarea acordului de către cele două superputeri a avut la bază motive diferite: americanii doreau să crească gradul de democratizare și să impună drepturile omului și la estul Cortinei de Fier pe când sovieticii urmăreau recunoașterea și garantarea granițelor și sferelor de influență postbelice.

Personal, sunt circumspect în legătură cu intenția SUA de a îmbunătăți condițiile sociale și politice din blocul sovietic și înclin să cred că americanii au semnat acest acord din rațiuni asemănătoare cu cele sovietice, și anume dorința unanim acceptată de relaxare geopolitică și ideologică. De altfel, dizidenții din URSS și Europa de Est, printre care s-a remarcat Alexander Soljenițan, au adoptat o poziție foarte critică în legătură cu semnarea Tratatului de la Helsinki de către SUA, considerând că au fost abandonați de americani în lupta lor împotriva opresiunii comuniste.

Comunitatea de securitate, are, din punct de vedere teoretic, o puternică amprentă constructivistă, fiind bazată pe absența oricăror intenții de război și pe o identitate valorică împărtășită, obținute în urma unor interacțiuni de durată; războiul este absent doar în interiorul comunității, nu și în exteriorul ei. Astăzi, NATO poate intra în categoria acestui tip de comunitate, deoarece, după încheierea Războiului Rece, criteriile de acceptare a noilor state membre erau bazate în principal pe gradul de democratizare și de

respectare a drepturilor omului, factorul militar căpătând o importanță secundară. Critica majoră adusă acestui concept insistă asupra superfluității sale, susținând că există numeroase argumente de tip realist sau liberal care tratează îndeajuns de comprehensiv problematica securității.

Pacifismul democratic este bazat pe celebra supoziție conform căreia democrațiile nu se angajează niciodată una împotriva alteia într-un conflict armat. Daniel Biró identifică două „versiuni” ale acestui principiu, „versiunea monadică”, impusă de Rudolf Rummel, conform căreia, pentru democrații, războiul este total exclus, atât între ele cât și în afara lor, și „versiunea diadică”, asociată cu numele lui Michael Doyle, care afirmă absența conflictului armat doar între statele democratice, acestea angajându-se activ în războaie cu state non-democratice. Motivele principale pentru absența caracterului beligerant al democrațiilor rezidă în valorile comune, constrângerile instituționale, dezvoltarea economică și democrația ca transparență a procesului decizional. Democrațiile stabile pot intra totuși în conflict cu cele fragile, cum au făcut SUA cu Chile în 1973, iar democrațiile imature, cum ar fi cele din Europa de Est, sau, mai exact, din Balcani, pot dezvolta mai degrabă un comportament belicos decât unul înclinat spre pace și stabilitate. Acuza de ambiguitate conceptuală este cea mai frecventă critică adusă pacifismului democratic, concepte ca „pacea”, „războiul” sau „democrația” fiind insuficient dezvoltate din punct de vedere teoretic.

În epoca actuală, războaiele și cauzele care conduc la apariția războaielor trec printr-o perioadă de reevaluare profundă, vizibilă mai ales la nivel moral, ideologic și nu în ultimul rând tehnic. Tipologia waltziană a celor trei imagini ca surse ale conflictului rămâne una de referință în această problematică, iar a treia imagine, cea sistemică, este și atăzi cea mai uzitată pentru a explica emergența

comportamentului belicos între actorii internaționali. Sistemul internațional ca matrice a comportamentelor belicoase a fost analizat de realiști prin intermediul a două teorii majore. Prima este aceea a balanței de putere (statele mențin un anumit echilibru în sistem pentru a evita apariția unui hegemon), urmată de „teoria tranziției hegemonice”, susținută de Robert Gilpin, care afirmă că mediul internațional este dominat întotdeauna de către un hegemon, care îl structurează în conformitate cu propriile interese de securitate. La rândul lor, neomarxiștii critică modul de funcționare a economiilor de tip capitalist și prezumtivele surplusuri de producție pe care acestea le realizează, tensionând astfel relațiile dintre state și conducând la un deznodământ belicos. Tot în această privință, economiștii liberali promovează comerțul ca factor profilactic în mediul internațional, acesta contribuind semnificativ la reducerea riscurilor legate de apariția războaielor.

„Noile războaie”, apărute pe scena internațională după consumarea Războiului Rece, supranumite și „neomedievale” din cauza motivației religioase a multora dintre ele, sunt facilitate de scăderea pericolului nuclear, diminuarea bugetelor militare a țărilor occidentale, și lipsa de interes a hegemonului american de a interveni în statele Lumii a Treia, areal geopolitic care reprezintă locația predilectă a acestui tip de războaie, dar care iese din spectrul direct al intereselor SUA.

Aici suntem nevoiți să observăm că nu există nici o garanție a diminuării pericolului nuclear după 1991, poate cel mult a tensiunii nucleare; în plus, superputerile americană și sovietică aveau probabil (exceptând momentul crizei cubaneze din 1962) mai multă responsabilitate în „folosirea” acestui tip de armament exclusiv ca formă de presiune politică decât au astăzi statele din Lumea a Treia care au dobândit capacități nucleare sau decât vor avea în viitor, în cazul unei asemenea eventualități,

organizațiile teroriste transnaționale sau grupările antistatale de tip mafiot.

Pe de altă parte, al doilea Război din Golf, operațiunile militare din Afghanistan împotriva regimului taliban și situația tensionată a relațiilor americano-iraniene ar fi numai câteva dintre realitățile care invalidează flagrant ipoteza lipsei unui interes american.

Războaiele nucleare sunt, în contextul internațional contemporan, pe cât de iraționale, pe atât de improbabile. Armamentul de acest gen are mai mult rolul de a descuraja potențialii agresori decât de a fi folosit efectiv, iar în eventualitatea unui război nuclear nu ar exista învingători, ci numai perdanți.

Globalizarea este un termen tot mai frecvent folosit în literatura de specialitate a Relațiilor Internaționale. Ionuț Apahideanu identifică cinci fațete ale acestui complex fenomen: politică, economico-financiară, culturală, tehnologică și socială, fiecare aducându-și contribuția la alcătuirea unui melanj de interacțiuni și interdependențe foarte complexe și foarte dezbătut în mediile academice, și nu numai. În raport cu globalizarea există trei modalități de poziționare. Prima aparține hiperglobaliștilor, care susțin declinul galopant al statelor din punct de vedere al ponderii decizionale a acestora în mediul internațional; actorii statali sunt concurați cu succes de către actori nonstatali, care le preiau treptat, dar sigur și rolurile, și atribuțiile. Scepticii nu ezită să își afirme reticența când vine vorba de globalizare, concept supraevaluat pe filieră economică și politică, regionalizarea sau internaționalizarea fiind substituenți mult mai potriviți pentru acesta. În sfârșit, transformaționiștii se remarcă prin încercarea de a concilia cele două poziții menționate anterior.

Autorul acestui capitol omite să introducă nume de referință pentru fiecare din cele trei poziții, deși trimite la David Held (cercetător încadrabil în categoria scepticismului moderat) ca sursă a tipologiei. Astfel, Susan Strange s-ar

situa pe poziția hiperglobalistă, Paul Hirst sau Robert Gilpin pe cea sceptică și, probabil, Samuel Huntington pe cea transformaționistă.

Ultimul capitol al manualului aduce în discuție ordinea mondială existentă la începutul secolului XXI și este scris de Daniel Biró și Stanislav Secieru. Sintagma include existența unui sistem internațional în care comportamentul actorilor este în mare măsură anticipabil și se ghidează după niște norme prestabilite de interacționare, iar indivizii și națiunile își pot împlini obiectivele fundamentale, în cadrul cărora primează autoconservarea. Ordinea mondială poate fi structurată multipolar, bipolar sau unipolar, iar caracteristicile actuale ale sistemului internațional ajută la încercarea de a prevedea, fie și parțial, configurația ordinii mondiale emergente. Astfel, se constată unipolaritatea sistemului, dominat de America, multiplicarea numărului de actori din cadrul acestuia, apariția „conflictelor private”, finanțate de persoane fizice afiliate sau nu unor grupări cu caracter antistatal, amplificarea acțiunilor umanitare ale actorilor etnici ca urmare a conflictelor interetnice și a politicilor de non-proliferație ca urmare a creșterii posibilităților de achiziționare a armamentului nuclear, și, nu în ultimul rând, costatarea că securitatea națională și cea internațională au devenit inseparabile, acestora fiindu-le inculcate noi dimensiuni ecologice, sociale, economice, individuale sau politice.

Manualul de Relații Internaționale editat de Andrei Miroiu și Radu-Sebastian Ungureanu ar trebui să fie o prezență indispensabilă pentru biblioteca fiecărui student, masterand și chiar specialist în acest domeniu. Structura clară și succintă a lucrării, profunzimea științifică, exceptând unele mici neajunsuri legate de neutralitatea sau rigoarea analitică, și nu în ultimul rând diversitatea bibliografică recomandă acest manual ca un ghid foarte util pentru inițierea în cercetarea relațiilor internaționale.

Emanuel Copilaș

Laurențiu Maricuțoiu, *Psihologie politică. O introducere*, Editura Institutul European, Iași, 2006.

Considerată o abordare de confluență, psihologia politică a construit în ultimele două-trei decenii, într-o manieră pronunțat interdisciplinară, o lectură din ce în ce mai desvrăjită asupra fenomenului politic, surprinzând multe dintre determinările adânci, uneori neașteptate, asupra psihismului individual și de grup. Întrebându-se într-un text cu mare ecou academic, „cât de psihologică este psihologia politică?”, profesorul de la Harvard, Jon A. Krosnik (2002), descria ambivalența în care se situează: imposibila autonomizare conceptuală și metodologică, dar și creșterea instituțională progresivă, independentă a disciplinei. Construită în jurul *fenomenologiei puterii*, ca esență ultimă a politicului, lectura psihologică propusă a cuprins arii tematice tot mai largi, interogații tot mai neliniștitoare, odată cu înțelegerea rolului decisiv pe care registrul politic îl activează în dinamica socială contemporană. În istoria acestei ramuri a psihologiei există mai multe tradiții importante, mai multe definiții alternative și mai multe opțiuni metodologice concurente, în funcție de genealogia intelectuală și instituțională a celor care le-au angajat, și de perspectiva disciplinară dominantă asumată. De aceea, în mediul academic din Occident, atunci când se evocă „psihologia politică”, înțelesurile, resursele și așteptările epistemologice nu sunt întotdeauna convergente. Dintr-un asemenea motiv, apropierea publicului român interesat de acest teritoriu tematic s-ar conveni să fie însoțită și de o minimă orientare în corpusul de idei și școli de gândire, care să delimiteze demersurile influente în câmpul disciplinei, și să localizeze eventualele încercări de cunoaștere în una sau alta din direcțiile deja încetățenite.

Există, așadar, în tradiția disciplinei, mai multe accepțiuni cu care operează psihologia politică, impunându-se cel puțin șase sensuri restrânse ale acesteia. Sensul prim, canonic, al psihologiei

politice este cel de abordare disciplinară centrată pe examinarea *raporturilor reciproce dintre dimensiunile psihologice* (comportamente, opinii, emoții, expectații, atitudini, valori, și, în zona cea mai profundă, mentalități), pe de o parte, și *universul politic* (instituții politice și actorii lor principali), pe de altă parte. Se remarcă asocierea dintre dimensiunea psihologică individuală și cea structural-instituțională, într-un tip de demers în care perspectiva tutelară este furnizată de psihologia socială, prin explorarea a ceea ce în tradiția cea mai însemnată a disciplinei, cea americană, circumscrie sfera noțiunii de comportament politic (*political behavior*). Punerea în legătură a comportamentului politic în sens larg (de la cel explicit politic, electoral, pînă la cel implicit politic, precum angajarea în activități civice, încrederea interpersonală și interinstituțională, practicile antreprenoriale etc) cu o serie de variabile structurale (natura sistemului politic, calitatea democrației, indicatorii socio-economici și demografici relevanți, dar și orientarea atitudinilor față de actanții politici de prim-plan, etc) a reprezentat demersul cel mai influent și cel mai cunoscut al psihologiei politice, deseori fiind apreciat drept singurul demers legitim al disciplinei, așa cum se sugerează în cele mai influente sinteze realizate pînă în prezent, de la cele întocmite de Shanto Iyengar și William McGuire (1993), pînă la cele coordonate de către Margaret Hermann (2006).

Cum precizam anterior, însă, s-au impus și o serie de alte accepțiuni limitate, fiecare cu ecourile sale conceptuale și instituționale. Astfel, al doilea sens restrîns evidențiază tipul de demers prin care se explorează *procesele de socializare politică*, de achiziționare a normelor și valorilor politice de către o societate anume, așa cum subliniază și sinteza accesibilă și cititorului român realizată de Michel Louis Rouquette (2002). Investigarea raporturilor dintre anumite structuri sociale și unele structuri psihologice (precum binecunoscuta

ipoteză frustrare-agresiune, care descrie cum mizeria socială sporește frustrările colective și potențează agresivitatea socială), prin intermediul unei grile de lectură precumpănitor sociologică, e ilustrativă.

Al treilea sens restrâns al definiții psihologiei politice e centrat pe examinarea *evoluției și formelor de instituționalizare politică*, a riturilor prin care se manifestă supunerea și dominația, a proceselor de investire simbolică a puterii. Fiind cronologic cea dintâi abordare asumată ca demers de psihologie politică, cu o moștenire cvasi-exclusiv europeană, articulată sub tutela școlii franceze de istorie a mentalităților, această direcție a fost inaugurată de cartea exemplară (prin intuiții, nuanțare metodologică și vocație interdisciplinară) a lui Marc Bloch, *Regii taumaturgi* (1924/1997). Tot în această arie de cunoaștere se concentrează și proiectele de cercetare contemporane – precum cele angajate în grupul de reflecție *Pasts* de la Universitatea Central Europeană din Budapesta, coordonat de Sorin Antohi - cu o miză tot mai însemnată, în lumea post-comunistă îndeosebi. Centrate pe urmărirea raporturilor memorie individuală-memoria socială-istorie-societate, explorările de acest gen își propun să examineze modificările traumatice ale personalității provocate de sistemele totalitare, precum și consecințele lor simbolice, sociale și politice generate de derivatele identitare.

Un al patrulea sens restrâns care descrie un demers de psihologie politică este alăturat lecturii furnizate de către științele politice, încercând să descifreze conținutul, miza și efectele *explicațiilor ideologice* în înțelegerea socialului. Avem de-a face, în acest registru, cu o abordare care angajează o critica rațională a realității sociale și care repune problema kantiană a calității etice a societății (conform imperativului categoric „omul nu trebuie folosit nicând ca mijloc, ci doar ca scop”), sau o evaluare a stării de sănătate socială, prin intermediul unui

filtru de lectură etic universalist (de genul comparării „stării de fapt” cu exigențele normative ale filosofiei drepturilor omului). Recurgând la comparativism și împrumutând turnura sociologizantă, *Cultura civică* a lui Gabriel Almod și Sidney Verba (1963/1996) ilustrează cel mai fidel această tendință, care a încurajat numeroase cercetări derulate pe culturi naționale diferite.

Al cincilea sens restrâns este puternic contaminat de perspectiva asigurată de către filosofia politică, examinând *întruparea socială a unor constructe teoretice cu conținut politic*, precum cetățenia, legitimitatea, charisma, alegerea rațională etc.

În sfârșit, a șasea tradiție disciplinară semnificativă *studiază crizele personalității situate într-un context social de ruptură*. Cu o perspectivă tutelară asumată de către psihopatologia socială, această abordare se focalizează asupra unor fenomene sociale deviate, precum războiul, revoluția, genocidul, discriminările și epurările etnice, rasiale, confesionale care provoacă grave alterări identitare și generează conduite deviate extreme. Sugerată deja în cartea-cotitură a dezvrăjirii politicii, *Originile totalitarismului*, scrisă de Hannah Arendt în 1951, această abordare a jucat un rol important în înțelegerea dramei integrării post-comunismului, sau, mai recent, în judecarea psihologiei terorismului (Zimbardo, 2003).

Peste toate aceste abordări restrânse, înglobându-le, se impune o perspectivă integratoare, călăuzită de grila de lectură proprie antropologiei culturale, care enunță un adevăr greu gestionabil: orice relație interpersonală este și o relație de putere. Așadar, *în sens larg, psihologia politică se poate defini ca studiul sistematic al raporturilor interpersonale de putere dintre subiecții individuali, inserați într-un context social, istoric, politic și cultural determinat*. De la tulburătoarea reflecție karamazoviană a lui F. M. Dostoievki din „Marele închizitor”, pînă la eseurile lui Eric Fromm privitoare la „povara libertății”,

această paradigmă de maximă generalitate semantică și operațională își propune să descopere resorturile chemării supunerii.

Care este starea psihologiei politice românești? Unde își găsește ea locul în cadrul tuturor acestor tendințe? Numai două volume publicate la edituri importante, cu ecou editorial, au în (sub)titlul lor sintagma de „psihologie politică”: cel redactat de către Alina Mungiu-Pippidi, *Politica după comunism: structură, cultură și psihologie politică* (Humanitas, București, 2002), și cel realizat de către Lavinia Beta, *Psihologie politică. Individ, lider, mulțime în regimul comunist* (Polirom, Iași, 2001). Cu un caracter de pionierat la noi prin demersul statistic angajat, prin modalitatea de discutare a ipotezelor și de realizare a unor modele predictive, dar și prin intuiție, cartea Alinei Mungiu-Pipiddi constituie o referință metodologică și conceptuală, apropiată de maniera canonică, anglo-saxonă. Cea a Laviniei Beta se apropie, însă, de tradiția franceză a școlii reprezentărilor sociale, valorificând în context românesc și o serie de postulate ale psihologiei sociale, precum și o metodologie precumpănitor calitativă. Merită semnalate și contribuțiile unor sociologi, precum Gabriel Bădescu (2001, 2002, 2003) de la Cluj sau Bogdan Voicu (2001, 2005) de la București, care pe urma studiilor lui Dumitru Sandu (1996, 1999, 2003) s-au apropiat mai degrabă de perspectiva structurală de cercetare a psihologiei politicii, articulată în jurul conceptului de capital social.

Ce aduce nou în acest ansamblu de abordări cartea tînărului universitar timișorean Laurențiu Maricuțoiu? Credem că prima sa calitate este *caracterul operațional al informației angajate*, prin puternica notă aplicativă a textului. Avem în față un volum care intenționează să îl familiarizeze pe cititorul avizat cu o serie de tehnici și procedee statistice prin care își poate testa ipotezele. Valorificând baze de date cel mai adesea direct accesibile (precum Barometrele de opinie publică), autorul invită cercetătorul român să

meargă dincolo de retorica „experților” conjuncturali, și să construiască, prin intermediul unor analize secundare, inferențe legitime, bazate pe informații culese din anchetele de teren.

Caracterul de *noutate metodologică* merită, totodată, semnalat, căci avem prezentate într-o formă accesibilă maniere de evaluare a dinamicilor sociale, mai puțin valorificate în sintezele românești din domeniu. Astfel, sunt descrise pe larg procedee progresiv mai complexe, de la etapele articulării indicatorilor psihosociali, pînă la stadiile analizei datelor prin modelare ierarhică.

În sfîrșit, *varietatea și însemnătatea publică a temelor* alese pentru reflecție constituie un alt atu al cărții. Examinarea participării politice, a suportului pentru grupările și opțiunile ideologice extremiste, a reprezentărilor cetățenilor despre natura disfuncțională a instituțiilor, a reprezentărilor sociale asociate succesului antreprenorial, precum și studiul fenomenelor migratorii, sunt tot atîtea subiecte de mare interes, care surprind cîteva procese fundamentale asociate prefacerilor structurale din România contemporană.

Scrisă cu discernămint și spirit critic, cartea lui Laurențiu Maricuțoiu contribuie, cu uneltele psihosociologiei, la conturarea unui diagnostic lucid și realist asupra „stării de fapt”. Totodată, și prin acest volum, devenim martorii unui fenomen mai larg, de afirmare a unei noi generații intelectuale, care nu mai este direct împovărată de memoria comunismului, și care pare să dobîndească detașarea necesară în a explora trecutul nostru recent nu cu emoția febrilă a celui covîrșit de o istorie personală și colectivă contorsionată și împovărată, ci cu raționalitatea rece a analistului social profesionist. În această schimbare de ton, de discurs și de metodă cred că s-ar cuveni să investim, dacă rîvnim să ne vindicăm de iluzii.

Alin Gavreliuc